

Ontwikkelings- of emigratiebeleid?

Nu binnen afzienbare tijd Suriname onafhankelijk zal worden, trekken vele Surinamers naar Nederland omdat zij hier een beter bestaan verwachten dan in hun geboorteland. Het is opvallend hoe vele Nederlanders op deze import reageren. Dat de Nederlandse reputatie, tolerant te zijn, een gevoelige deuk krijgt, maakte Drs. P. A. de Ruyter op niet mis te verstane wijze in *ESB* van 11 september jl. duidelijk. We komen echter niet veel verder met deze constatering. Als er inderdaad een gebrek aan verdraagzaamheid jegens onze rijksgenoten overzee bestaat, zit er voor de Nederlandse regering weinig anders op dan het bewerkstelligen van een soort emigratiestop om een ernstige discriminatie in de toekomst te voorkomen. Ze zou dan ook reeds nu moeten beginnen met het ontwikkelen van een emigratie-beleid dat recht doet aan het Statuut van het Koninkrijk der Nederlanden. Dit Statuut gaat ervan uit dat de drie rijksdelen elkaar op voet van vrijwilligheid en gelijkheid zullen behandelen en elkaar moreel en materieel onderlinge bijstand en hulp zullen verlenen.

Voordat wordt gepoogd de Surinaamse problematiek op te lossen, is het evenwel zinvol na te gaan in hoeverre tot nu toe rekening is gehouden met de gereleveerde mooie woorden in het Statuut. Prof. Dr. P. A. M. van Philips schenkt hieraan in een enkele maanden geleden verschenen artikel, „De (on)afhankelijkheid van Suriname”, uitvoerig aandacht¹⁾. Na lezing van dat artikel is wel duidelijk waarom Prof. Van Philips het voorvoegsel „on” tussen haakjes heeft geplaatst.

Van de goed bedoelde pogingen om van Suriname een, economisch gezien, zelfstandig land te maken, is niets terechtgekomen. Ondanks het Tienjarenplan (1955-1964), het eerste Vijfjarenplan (1967-1971) en het nu in uitvoering zijnde tweede Vijfjarenplan (1972-1976) verschilt het huidige beeld van de Surinaamse economie volgens Prof. Van Philips in wezen weinig van dat in 1954. Hoe komt het dat er van een reeds twintig jaren durend ontwikkelingsbeleid zo weinig terecht is gekomen? De auteur geeft daar ondubbelzinnige antwoorden op. Ik vat zijn conclusie samen:

1. het vertrekpunt van de elkaar opvolgende meerjarenplannen en het eindpunt dat men wilde bereiken, lagen, gegeven de financiële middelen en de te verwachten knelpunten, te ver uiteen;
2. de direct-productieve sector is haast op systematische wijze veronachtzaamd;
3. er wordt te weinig ingezien dat het uiteindelijke criterium voor een ontwikkelingsproject niet het privaat-economische, maar het nationaal-economische rendement moet zijn (n.b. Prof. Van Philips is bedrijfseconoom);
4. mede door de vorige punten werden in de disharmonische economische structuur niet die fundamentele wijzigingen aangebracht die moeten zorgen voor een permanente vergroting van de maatschappelijke inkomensstroom en voor een duurzame werkgelegenheid.

Hoewel Prof. Van Philips het prematuur acht reeds nu een oordeel uit te spreken over het tweede Vijfjarenplan, dat zich

vooral richt op de ontwikkeling van de direct-productieve sector, heeft hij er reeds zijn twijfels over. Van de tot dusver goedgekeurde projecten liggen er slechts weinig in de direct-productieve sector, terwijl ze nauwelijks beloften inhouden voor een duurzame oplossing van het werkloosheidsprobleem en van het faillissement van de overheidsfinanciën. De deplorabele toestand waarin de overheidsfinanciën vanwege de ernstige begrotingstekorten verkeren, blijkt duidelijk uit het feit dat de buitenlandse schuld van Suriname al 35 à 40% van het bruto-nationale produkt bedraagt. De buitenlandse schuld van Suriname wordt voor 93% gevormd door verplichtingen aan de Nederlandse staat, voor 3% aan Nederlandse ondernemingen en voor 4% aan (neutrale) internationale financieringsinstellingen. De uit die schuld resulterende aflossingsverplichtingen, ter grootte van 8% van de budgetontvangsten, noemt Prof. Van Philips een te zware last voor Suriname.

Moeten nu alle ontwikkelingsgelden als weggegooid worden beschouwd? Het antwoord luidt ja en nee. Ik citeer: „Men kan gevoelig stellen dat de uit de ontwikkelingshulp geresulteerde stijging van het BNP in belangrijke mate is toegevalen aan hen die reeds bevoorrecht waren, o.m. ook aan buitenlandse ondernemingen. Een goed deel van de ontvangen hulp is in de vorm van kosten- en winsttransfers naar het buitenland, m.n. ook naar Nederland teruggevloeid”.

Prof. Van Philips besluit zijn artikel met het formuleren van een beleid dat Suriname uit de problemen moet helpen. Hij pleit voor het totstandbrengen van projecten met een direct-productief karakter. Deze projecten zullen moeten passen in een ontwikkelingsbeleid dat niet, zoals tot nu toe, gericht is op een geleidelijke ontwikkeling, maar op een „big push”. Hij vindt het vanzelfsprekend dat Suriname een meerderheidsbelang krijgt in de exploitatie van zijn bodemschatten. Prof. Van Philips pleit voor een integraal ontwikkelingsplan dat ervoor zorgt dat Suriname binnen 10 à 15 jaar op eigen kracht verder kan. Nederland zou er zijns inziens goed aan doen, ter bereiking van de voor een ontwikkelingsland vereiste „gouden regel van het begrotingsevenwicht”, de lopende leningen in schenkingen om te zetten.

Het zou zeer nuttig zijn indien de Nederlandse regering haar falend ontwikkelingsbeleid t.a.v. de West eens drastisch ging doorlichten. Een goed ontwikkelingsbeleid is rechtvaardiger en effectiever dan een op basis van nationale gevoelens ontwikkeld emigratiebeleid. Nederland zou zich bovendien de paternalistische vraag moeten stellen of het er wel verstandig aan doet zonder een actief ontwikkelingsbeleid de onafhankelijkheid van Suriname te stimuleren.

L. Hoffman

1) Verschenen in de bundel *Economie in overleg*, Leiden, 1974, aangeboden aan Prof. Dr. C. Goedhart ter gelegenheid van diens 25-jarig hoogleraarschap.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Ontwikkelings- of emigratiebeleid?	877
Column Economisch onderzoek in Vlaanderen, door Prof. Dr. F. Rogiers	879
<i>Prof. Dr. A. Heertje:</i> De Miljoenennota en de economische orde	880
<i>Drs. W. P. Jalink:</i> De zin van spreidingsbeleid en van spreiding rijksdiensten	882
<i>C. P. A. Bakker:</i> Enige kanttekeningen bij de Nota huur- en subsidiebeleid 1974	887
Ontwikkelingskroniek De wereldvoedselsituatie, door Drs. P. H. J. J. Terhal	889
Boekennieuws P. Burrows en Th. Hitiris: Macro-economic theory; a mathematical introduction, door Drs. J. de Vries	893
Prof. Dr. R. Slot en J. M. Vecht (red.) m.m.v. Drs. J. G. Geverink en Drs. J. G. L. Verdurmen: Zicht op cijfers, door Drs. J. Dijkma	894
Mededeling	895

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 93,60 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 57,20 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

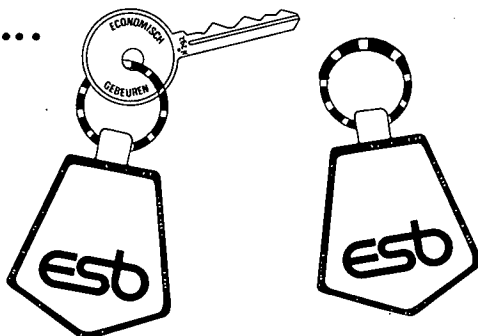
Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Sleutelhangers...

krijgt U niet cadeau als u een abonnement op **ESB** neemt. Ook al is **ESB** de sleutel tot het economisch gebeuren.

Wat U wel ontvangt is veel interessante achtergrondinformatie. Iedere week weer artikelen, columns en rubrieken door een keur van auteurs.

Voor abonnementen: tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Economisch onderzoek in Vlaanderen

COMET (COmmon market MEdium Term model) en METRO (MEdium Term RegiOnal model) zijn twee econometrische, macro-economische, modellen die voor prognosedoeleinden kunnen worden gebruikt. De (voorlopige) resultaten voor de Belgische economie in 1975 werden voorgelegd op de plenaire ochtendzitting van de tweede VvE-Dag, die in samenwerking met de Faculteit van de economische wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Gent, op 27 september 1974 te Gent werd gehouden. De voorgestelde prognoses kunnen als „premières” worden beschouwd, althans indien men de vooruitzichten, die gebruikt werden als basis voor de opstelling van de *Rijksmiddelenbegroting 1975*, niet in aanmerking neemt (de algemene toelichting is trouwens nog niet gepubliceerd).

Achter COMET staan als bouwers Prof. Dr. A. P. Barten, G. Carrin en G. d'Alcantara; de vaders van METRO zijn Prof. Dr. P. van Rompuy, G. de Bruyne en L. de Corel. Het eerste model is een typisch multinational econometrisch model dat kan worden gebruikt voor de beschrijving van de economische interacties tussen de landen, voor de studie van alternatieven van economische politiek en eveneens voor de simultane projectie van de middellange-termijnontwikkeling van de economie der negen lidstaten van de Europese Gemeenschap. METRO daarentegen is een middellange-termijnmodel voor de drie gewesten in België; het wil een regionale verdieping brengen van het RENA-model (hoewel het veel kleiner is), vermits het er, naast werkgelegenheid en investeringen, eveneens de interregionale handel bij wil betrekken, alsook de regionale prijsvariëaties (op produkt).

Het was Prof. Dr. E. van Broekhoven die de resultaten als volgt synthetiseerde:

Prognoses voor de Belgische economie 1975

	COMET	METRO
BNP (volume)	2,1%	- 1,4%
Gezinsverbruik (id.)	- 2,4%	- 2,4%
Investeringen (id.)	14,4%	+ 2,5%
Werkloosheid (aantal x 1.000)	123	107,7
Uitvoer - Invoer	21 mrd. F	- 17 mrd. F
Loonkosten (nomin.)	15,9%	18,2%
Prijsvoluctie	14,4%	14 %

Fundamenteel zijn de vooruitzichten sterk verschillend. Terwijl COMET nog een gematigde groei voorspelt, weliswaar met een sterke toeneming van de werkloosheid — als gevolg van de toenemende diepte-investeringen? —, voorziet METRO voor de eerste keer in de naoorlogse periode een reële teruggang van de groei van de produktie en van het gezinsverbruik (de achteruitgang lijkt m.i. nogal groot, gelet op de koppeling van de meeste inkomens), en een werkloosheidsaantal dat nog „behoorlijk” zou zijn. Wat loonkosten- en prijsvoluctie betreft, liggen de uitkomsten vrij dicht bij elkaar en ze wijzen er alleszins op dat het einde van de „two digit”-inflatie nog niet in het verschiet ligt. Vrij eigenaardig zijn de uitslagen m.b.t. de lopende transacties met het buitenland: een positief, zelfs zeer hoog saldo bij COMET, maar een zwaar negatief cijfer bij METRO: ca. 40 mrd. F verschil!

Misschien mogen hieraan nog de (eveneens voorlopige) uitkomsten voor de drie gewesten van België worden toegevoegd, waaruit blijkt dat vermoedelijk Wallonië door de recessie sterker zal worden getroffen dan Vlaanderen. Ook deze uitkomst kan niet als het „gebruikelijke” patroon worden gezien.

De economische ontwikkeling in de gewesten in 1975

	Vlaanderen	Wallo-nië	Brussel
Regionaal produkt (vol.) ..	- 0,5%	- 4 %	- 0,5%
Gezinsverbruik (vol.) ..	- 2,1%	- 5,3%	- 2,5%
Investeringen (vol.) ..	8,8%	7,7%	3,4%
Werkloosheid (aantal x 1.000) ..	45,6	52,2	9,9
Loonkosten (nominiaal) ..	+ 18 %	+ 20,3%	+ 16,5%
Prijsvariëaties (produkt) ..	+ 13 %	+ 16 %	+ 13,5%

„Maar hoe goed zijn voorspellingen?”, was een vraag die vooraf werd gesteld door Prof. Dr. E. van Broekhoven, die

de prognoses voor 1973, opgemaakt voor de eerste VvE-Dag in 1972, vergeleek met de realisaties van 1973 (ook nog voorlopig!). Uit deze confrontatie bleek dat een „mix” van de vier toen voorgelegde voorspellingen tot een zeer bevredigend beeld kwam. Betekent dit, dat een gemiddelde der hierboven weergegeven vooruitzichten voor 1975 de werkelijkheid het best zal benaderen?

De VvE-Dag beperkte zich evenwel niet tot de bespreking van de confrontatie tussen werkelijkheidsvoorspellingen en prognoses voor 1975, maar in driemaal drie sectie-vergaderingen werden 29 werkstukken ter (boeiende) discussie gelegd. Opvallend was het overwegend karakter der macro-economische onderzoeken, waarvan drie papers waren toegespitst op problemen, die aan de economische politiek verwant zijn, drie met simulaties van overheidsontvangsten (directe belastingen, BTW en sociale zekerheid), drie op het gebied der sectorale studies. De bedrijfseconomische onderzoeken waren eveneens talrijk (8); terwijl regionaal-economische vraagstukken slechts in vier documenten werden behandeld, moest het domein der internationale economie het stellen met twee stukken en het monetaire met slechts één stuk. Opmerkelijk was dat er geen enkel document over inflatie ter beschikking stond.

Hoe verdienstelijk zij ook zijn, toch kan in deze column niet worden ingegaan op één van deze documenten. In elk geval toont de oogst aan dat het onderzoekcentra met enthousiasme werkt en dat er zeer vruchtbare resultaten worden verkregen. Sommige deelnemers betreurden evenwel, dat te veel onderzoekers zich schuldig maken aan „Spielelei”, ondanks het feit, dat er zoveel behoefte aan praktisch macro- en micro-economisch onderzoek bestaat.

De Miljoenennota en de economische orde

PROF. DR. A. HEERTJE

De Miljoenennota is een boeiend stuk. Theoretische economen laten zich gemakkelijk meeslepen door de analytische aspecten die kunnen worden onderkend. Politici kunnen gemakkelijk de indruk krijgen dat het voorgestelde beleid rechtstreeks voortvloeit uit de analyse van de tendenties die de minister van Financiën in onze economie meent te kunnen waarnemen. Bijt men zich vast in de wijze waarop met begrippen als onderbesteding en structurele werkloosheid wordt omgesprongen, dan kan gemakkelijk de indruk ontstaan dat de voorgenomen expansie van de publieke sector is afgeleid uit een theoretisch-economische beschouwing van de minister. In feite is er sprake van een uitgangspunt van zuiver politieke aard, dat als zodanig uiteraard volstrekt gerechtvaardigd is. Dit uitgangspunt heeft betrekking op een fundamentele verandering in onze economische orde, door de verhouding tussen publieke en particuliere sector wezenlijk te wijzigen. De minister heeft dit uitgangspunt niet medegedeeld en de enigszins versluierende weg van een theoretische inkleding gekozen, waarbij het vooropgestelde beleid als een conclusie wordt voorgesteld. In dit artikel zullen wij de door de minister gevolgde werkwijze blootleggen. Daartoe zal enerzijds worden duidelijk gemaakt dat de analyse in veel opzichten betwistbaar is, terwijl anderzijds zal worden geïllustreerd dat voor zover de voorstelling van het economisch proces juist is ook andere maatregelen van economisch-politieke aard kunnen worden getroffen.

Onderbesteding

De minister geeft verscheidene omschrijvingen van onderbesteding. In de lijst van begrippen 1) wordt van onderbesteding gesproken, indien de economie in een situatie verkeert waarin door het tekortschieten van de koopkrachtige vraag productiefactoren ongebruikt blijven. De minister sluit zich hier derhalve aan bij de gebruikelijke Keynesiaanse definitie van onderbesteding. Zou in de werkelijkheid van onderbesteding in deze zin sprake zijn, dan kan de overheid de resulterende werkloosheid bestrijden door het opvoeren van de publieke uitgaven.

Van onderbesteding in deze Keynesiaanse zin is echter in het algemeen geen sprake. Wel zijn er enkele sectoren, zoals de bouw, waarin van partiële onderbesteding in deze zin sprake is, zodat naast de arbeid ook kapitaalinstallaties braak liggen 2). Deze situatie is echter geenszins karakteristiek voor het totale beeld in onze economie en rechtvaardigt ook niet om van onderbesteding „tout court” te spreken.

De minister gebruikt de term onderbesteding echter nog om een geheel andere situatie aan te duiden 3). De sterke externe positie van Nederland wijst z.i. op een structurele onderbesteding. Met structureel bedoelt hij hier: niet veranderd in de aanbodzijde van het economisch proces, maar gewoon hardnekkig of permanent. Nu hangt de z.g. sterke externe positie ten nauwste samen met factoren aan de aanbodzijde. Het gaat immers vooral om het grote aanbod van aardgas en het geringe niveau van de investeringen wegens het slechte ondernemingsklimaat. Afgezien van het geflatteerde karakter van onze externe positie, is het bezigen van de term onderbesteding misleidend voor deze situatie, daar ten onrechte de indruk wordt gewekt dat het stimuleren van de vraagzijde toereikend is om aan de problemen het hoofd te bieden. Het gaat echter om het versterken van de aanbodzijde.

Dat het hier niet om een academische kwestie gaat, blijkt uit de mening van de minister 4) dat de structurele onderbesteding ertoe heeft bijgedragen dat boven de structurele

werkloosheid een conjuncturele kop is ontstaan. Hij vervolgt: „Handhaving van het begrotingstekort op dit te lage niveau zou deze conjuncturele werkloosheid bestendigen en dus structureel maken”. M.a.w. eerst leidt de onderbesteding uiteindelijk tot conjuncturele werkloosheid, maar even later leidt dezelfde onderbesteding ook tot structurele werkloosheid. Door zo inconsistent te redeneren, wordt de weg geëffend voor een krachtige bestedingsimpuls door de overheid, ten einde zowel conjuncturele als structurele werkloosheid te lijf te gaan. De aandacht wordt zodoende afgeleid van de hoofdzaak, n.l. het gebrek aan investeringslust bij de ondernemers, wegens het ongunstige ondernemersklimaat.

Structurele werkloosheid

Behalve met het begrip onderbesteding wordt ook met de structurele werkloosheid niet consistent omgesprongen. In de begrippenlijst wordt conjuncturele werkloosheid omschreven als de werkloosheid, die veroorzaakt is door het tijdelijk tekortschieten van de koopkrachtige vraag. Structurele werkloosheid is de totale niet-conjuncturele werkloosheid. Juist uit een oogpunt van het beleid is dit een niet doelmatige omschrijving. Werkloosheid, die het gevolg is van een permanent tekortschieten van de effectieve vraag, is dan immers van structurele aard. Door van onderbesteding te spreken kan de minister zodoende de indruk wekken zowel de conjuncturele als een deel van de structurele werkloosheid te bestrijden door het opvoeren van de publieke bestedingen.

In feite echter doet het er voor het karakter van de werkloosheid niets toe of de koopkrachtige vraag tijdelijk of permanent te kort schiet.

Het essentiële gezichtspunt is dat naast de arbeid ook de factor kapitaal braak ligt. De bestrijding van deze werkloosheid geschiedt door het opvoeren van de bestedingen.

1) Zie *Miljoenennota*, blz. 116.

2) Zie ook *Macro-Economische Verkenning 1975*, blz. 79.

Er is echter geen aanleiding de woorden conjunctureel en structureel afhankelijk van de tijdsduur voor dit type werkloosheid te bezigen. Door hier van conjuncturele werkloosheid te spreken, sluit men bij de gebruikelijke terminologie aan.

Structurele werkloosheid hangt samen met de aanbodcondities van het economisch proces. Zeer uiteenlopende oorzaken zijn dan nog denkbaar, zoals het voortschrijden van de techniek en het concentratieverschijnsel. Ook kan door een sterke stijging van de loonkosten het investeren in de diepte tot uitstoting leiden. In al deze gevallen van structurele werkloosheid past een zeer gericht beleid, dat zeker niet door een sterke stijging van de overheidsuitgaven wordt getypeerd. Hoewel de minister zelf constateert dat de al eerder getroffen bestedingsverruimende maatregelen geen effect op de werkloosheid hebben gehad, wordt opnieuw een expansief compenserend bestedingsbeleid gemotiveerd met een verwijzing naar de werkloosheid. Het theoretische voertuig daarvoor is een zodanige omschrijving van structurele werkloosheid, dat deze althans ten dele voortvloeit uit het — permanent — tekortschieten van de vraag. De doorzichtigheid van deze opzet wordt nog versterkt door de vrijwel volledige afwezigheid van deze situatie in de werkelijkheid.

Uitgavenexplosie

Tot zover kan worden vastgesteld dat het woord onderbesteding in de *Miljoenennota* wordt gehanteerd voor in economisch opzicht zeer uiteenlopende situaties met zeer uiteenlopende consequenties voor het beleid. De term structurele werkloosheid wordt overwegend gebruikt voor hardnekkige conjuncturele werkloosheid en slechts zijdelings voor het aanduiden van die gevallen van werkloosheid, die voortvloeien uit structurele veranderingen aan de aanbodzijde van het economisch proces, zoals het voortschrijden van de techniek. Daar in de werkelijkheid geen sprake is van een algemeen tekortschieten van de effectieve vraag ten opzichte van de beschikbare productiecapaciteit, is het gecombineerd hanteren van de termen onderbesteding en structurele werkloosheid in de zin van hardnekkige conjuncturele werkloosheid als karakterisering van onze huidige economische situatie misleidend.

Deze procedure, die neerkomt op een vertekening van de werkelijkheid, heeft echter een onmiskenbaar politieke functie. De voorstelling van de minister van Financiën leidt immers tot de haast onafwendbare conclusie dat de overheid haar uitgaven krachtig moet opvoeren, daar het om een bestrijding van een algemene onderbesteding zou gaan met ernstige consequenties voor de werkgelegenheid.

Belastingverlaging

Beschrijft men de feiten echter in bewoordingen die op een meer consistente wijze aansluiten bij de werkelijkheid, dan dringt zich een andere conclusie op. De feiten zijn immers dat Nederland over veel aardgas beschikt dat tegen hogere prijzen aan het buitenland kan worden verkocht, dat het economische en psychologische klimaat voor de ondernemers zo slecht is dat zij zich erg terughoudend opstellen en dat door gewijzigde aanbodcondities van het economisch proces een grote werkloosheid is ontstaan. De extra aardgasbaten kunnen dan ook evenzeer worden gebruikt voor een grootscheepse verlaging van de belastingen als voor het opvoeren van de overheidsuitgaven, alsmede voor een beperking van het begrotingstekort in plaats van een vergroting daarvan 5).

Het wezenlijke verlichten van de lasten van het bedrijfsleven verbetert het ondernemingsklimaat en kan ook een bijdrage leveren tot het verminderen van de structurele werkloosheid. Het achterwege laten van deze voor de hand liggende beschrijving van de huidige werkelijkheid in ons land

wijst erop dat men de voor de hand liggende beleidsconclusies bij voorbaat afwijst.

Publieke en particuliere sector

Dit is ook het geval. Het kabinet ziet een tegenstelling tussen de publieke en particuliere sector en meent dat het uitbreiden van de positie van de overheid ten koste van het bedrijfsleven moet gaan. Het politieke oogmerk van dit kabinet is dan ook het versterken van de rol van de overheid en het verzwakken van die van het bedrijfsleven. Een als zodanig legitieme werkwijze, die echter zonder omwegen als uitdrukking van een op niet aan de economische analyse ontleende voorkeuren en waarderingen gebaseerde politiek dient te worden gepresenteerd.

Het gaat het kabinet om een wezenlijke verandering in onze economische orde, waarin de verhouding tussen publieke en particuliere sector ingrijpend wordt veranderd. Het aardgas wordt benut om de bestedingen van de overheid op te voeren, de inflatie aan te wakkeren, de positie van het bedrijfsleven verder te ondermijnen en de structurele werkloosheid te vergroten. Zodoende wordt de particuliere sector verder afgebroken en worden meer mensen en ondernemingen afhankelijk van het financiële gedrag van de overheid. Daar de overheid niet failliet kan gaan en derhalve het misverstand ontstaat dat de bomen van de overheid tot in de hemel groeien, worden inflatie en werkloosheid in de particuliere sector verder opgeschroefd totdat zonder revolutie een volledig centraal geleid systeem ontstaat. Die centraal geleide economie is dan gekenmerkt door een zeer grote mate van economische, sociale en culturele nivellering, een laag niveau van technische ontwikkeling en een omvangrijke verborgen werkloosheid.

Nadat allerwegen en m.n. ook door de meeste Nederlandse economen de ernst van de inflatie en vervolgens het structurele karakter van de werkloosheid zijn onderschat, breekt nu m.i. de fase aan waarin men het verschuiven van de economische orde in de richting van een Oosteuropese economie onderschat. De publieke sector wordt gedragen door de particuliere sector. De grenzen van de activiteit van de overheid worden dan ook bepaald door de omvang en de kwaliteit van dit draagvlak. Een beleid, dat met dit uitgangspunt spot, steunt bewust af op een politieke omwenteling, waarvan het bespreken van de maatschappelijke en menselijke implicaties buiten het bestek van dit artikel blijft.

Conclusie

In dit artikel is geïllustreerd dat de term onderbesteding in de *Miljoenennota* op een inconsistente wijze wordt gehanteerd. In geen van de gehanteerde betekenissen vormt de term een adequate beschrijving van de werkelijkheid. Van structurele werkloosheid wordt wel gesproken, maar hiermede wordt veeleer bedoeld permanente werkloosheid, veroorzaakt door een inzakken van de effectieve vraag, dan de werkloosheid waarmede wij thans te maken hebben. Deze werkloosheid moet worden verklaard uit een complex van fundamentele veranderingen aan de aanbodzijde van het economische proces.

Het beleid van het kabinet dat neerkomt op het feitelijke vergroten van de uitgaven, het begrotingstekort en ook de belastingdruk, is dan ook geen conclusie die steunt op de gepresenteerde theoretische analyse, doch een uitgangspunt

3) Zie blz. 7.

4) Vgl. blz. 36.

5) In dit verband moet worden gewezen op de mening van de z.g. SER-deskundigen dat het begrotingstekort nog verder kan worden vergroot. Deze mening past niet in hun pleidooi voor een verlichting van de lasten van het bedrijfsleven.

De zin van spreidingsbeleid en van spreiding rijksdiensten

DRS. W. P. JALINK*

Recente voorstellen van de regering plaatsen de spreiding van rijksdiensten en daarmee de zin van het algemene spreidingsbeleid opnieuw in de actualiteit: verdient het aanbeveling en is het mogelijk de bevolkings- en werkgelegenheids-groei in het „volle” westen af te remmen ten gunste van overig Nederland? „Overig Nederland” is vooral het noorden. Zuid-Limburg moet ook van de spreiding profiteren, doch hier gaat het uitsluitend om vervanging van verdwenen werkgelegenheid en niet om een extra groei: dit gebied behoort reeds tot de dichtstbevolkte van ons land.

Instrumenten ter realisering zijn: stimuleringsmaatregelen in overig Nederland, spreiding rijksdiensten en het heffing-/vergunningenstelsel ten aanzien van bedrijven in het westen.

In dit artikel zal beknopt aandacht worden besteed aan een aantal vragen die in dit verband rijzen.

Volgens huidige inzichten, neergelegd in de *Oriënteringsnota* zullen west en zuid, indien géén spreidingsbeleid wordt gevoerd, anno 2000 te zamen 10,2 à 10,6 mln. groot zijn. We hebben dus in het geheel geen spreidingsbeleid meer nodig om de globale taakstelling van de tweede nota te halen of zelfs te overtreffen. Desondanks blijven regeringen van verschillende politieke kleur geporteerd voor ontlasting van het westen. Wat voor nadelen kleven dan wel aan de concentratie in dit gebied? Men zou drie soorten bezwaren kunnen noemen:

- a. congestiekosten;
- b. inflatie-bevorderende spanning op de arbeidsmarkt;
- c. leefbaarheidsvraagstukken: ruimtegebrek, milieuverslechtering enz.

Ad a. Congestiekosten

Naarmate een stedelijk gebied groter is, zijn de (overheids-)uitgaven per inwoner in het algemeen hoger. Dit kan echter pas een argument tegen concentratie zijn indien hier geen evenredige baten tegenover staan. In feite vervullen de grote concentraties een broedplaatsfunctie voor nieuwe bedrijven waardoor zij hogere baten kunnen afwerpen voor het gehele land 4). Het is daarom twijfelachtig of de congestiekosten inderdaad een concentratienadeel vormen. Zolang over deze problematiek niet meer bekend is, kunnen zij in ieder geval

Spreiding en congestiebestrijding in het westen

De *Tweede nota over de ruimtelijke ordening* 1) ging in 1966 nog uit van 20 mln. Nederlanders in het jaar 2000. Thans wordt door het CBS gerekend op 15 à 16 mln. Bovendien is het traditionele vestigingsoverschot van het westen reeds jaren geleden in een vertrekoverschot veranderd. De gevolgen van deze ontwikkelingen worden treffend geïllustreerd indien we enkele cijfers in de tweede nota vergelijken met de recente *Oriënteringsnota* 2). De tweede nota bepleitte een zeer krachtig spreidingsbeleid ten einde o.a. te bereiken dat de te volle landsdelen west en zuid in het jaar 2000 te zamen 3) 11,5 mln. inwoners zouden tellen. Zonder spreidingsbeleid zou dit aantal 13,25 mln. zijn.

* De auteur is adjunct-hoofd van de Centrale Afdeling Marktanalyse en Prognose van de Centrale Directie PTT.

1) *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1966.

2) *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening*, achtergronden, uitgangspunten en beleidsvoornemens van de regering. Eerste deel van de *Derde nota over de ruimtelijke ordening*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1974.

3) Er werden geen afzonderlijke taakstellingen genoemd voor deze twee landsdelen (zie blz. 42). West-Nederland omvat de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht; Zuid-Nederland omvat de provincies Noord-Brabant en Limburg.

4) Zie o.a. Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, *Hoe doelmatig kan regionaal en sectoraal beleid zijn?*, Leiden, 1973, blz. 25 en 41.

van zuiver politieke aard. Als zodanig is het ook volstrekt aanvaardbaar, maar de gevolgde werkwijze van een pseudo-theoretische inkleding is zeer verwerpelijk. Daarmede wordt intussen bereikt dat het publiek denkt dat het beleid dwingend voortvloeit uit een wetenschappelijke beschouwing en dat geen alternatieven beschikbaar zijn. Een correcte beschrijving van de gang van zaken in het economische leven leert anders.

Het wezenlijk verlagen van de belastingen voor consumenten en producenten zou een halt toeroepen aan de inflatie en aan de structurele werkloosheid. Het huidige gedrag van de overheid kan echter beter worden verklaard uitgaande

van de werkhypothese dat het versterken van de publieke sector en het verzwakken van de particuliere sector het centrale oogmerk vormt van het beleid. Door zodoende steeds meer mensen van dit gedrag afhankelijk te maken, kan het aantal stemmen voor dit beleid worden gemaximeerd. De overheid steunt werklozen en failliete ondernemingen, waarvan zij eerst zelf de omvang door haar beleid heeft bepaald. Een cynische, maar doelbewuste politiek waarvan de ontmaskering in het voorafgaande ligt besloten.

A. Heertje

niet als hard argument ten gunste van de spreiding worden gebruikt.

Ad b. Stedelijke concentratie en inflatie

De grote vraag naar arbeidskrachten in het westen wordt in verschillende regeringsstukken als nadeel genoemd in verband met de inflatiestimulering die hieruit zou voortvloeien. De situatie is echter veel onduidelijker dan een aantal jaren geleden het geval was. Zo doen zich belangrijke regionale verschillen voor. De vraag in de provincie Utrecht is bijvoorbeeld ca. 1,5 maal zo groot als het arbeidsaanbod (juni 1974), terwijl zich in 's-Gravenhage juist de omgekeerde situatie voordoet. Ook treden grote verschillen op tussen deelmarkten, een verschijnsel dat niet tot het westen beperkt is. Zelfs in probleemgebieden met hoge werkloosheidspercentages zijn bepaalde soorten arbeid schaars.

Al met al lijkt het eventuele inflatierisico niet langer een motief voor het spreidingsbeleid in het algemeen, doch hoogstens voor incidentele en geografisch beperkte overheidsbemoedienis.

Ad c. Leefbaarheidsvraagstukken

Ongetwijfeld liggen hier vele problemen: ruimteconsumptie, landschapsbederf, verkeershinder, luchtvervuiling, enz. In hoeverre mag men echter verwachten dat het spreidingsbeleid deze categorie congestieverschijnselen daadwerkelijk zal bestrijden?

Uit de *Oriënteringsnota* blijkt dat het effect, althans wat het aantal inwoners betreft, gering zal zijn. In deze nota worden enkele alternatieve prognoses gemaakt van mogelijke geografische verdelingen van de bevolking in het jaar 2000. Deze prognoses vertegenwoordigen verschillende sterktegraden van spreiding. Volgens de meest extreme — „model IV” — zal het westen in het jaar 2000 ca. 190.000 inwoners minder tellen dan zonder spreidingsbeleid het geval is (blz. 108/109). Dit komt neer op een vermindering met slechts 2,8%. Bovendien is dit percentage een maximum, daar de erin begrepen migratie vermoedelijk niet haalbaar is. Voor de Haagse regio zal het resultaat echter groter zijn indien 16.000 schrijftafels worden verplaatst. Het bevolkingseffect hiervan zal volgens Janssen uiteindelijk 40.000 à 50.000 bedragen 5). Dit komt neer op ca. 7% van de huidige bevolking van de Haagse agglomeratie incl. Zoetermeer of 4% van het inwonertal van de gehele stedengroep Leiden - 's-Gravenhage - Delft. Hierbij kan een moeilijk te ramen effect van het heffingen-/vergunningenbeleid komen. Doch zelfs indien het bevolkingseffect bijv. anderhalf maal zo groot zou zijn, is er geen sprake van een belangrijke congestiebestrijding gedurende de komende decennia. Al deze percentages worden namelijk vele malen overtroffen door de congestietoename *per inwoner*. Zo stijgt op het ogenblik gemiddeld in Nederland het stedelijk oppervlak *per inwoner* met ca. 2% per jaar terwijl de bevolking met 0,8% stijgt.

Uit gegevens in de *Oriënteringsnota* (blz. 14/15) valt af te leiden dat het stedelijk grondgebruik, bij voortzetting van de huidige tendenties, in de periode 1970-2000 *per inwoner* meer dan anderhalf maal zo groot zal worden: meer woningen (gezinsverdunding), grotere woningen, meer wegen en industrieterreinen, enz., enz. Ook andere congestiekenmerken zullen volgens de *Oriënteringsnota* zeer sterk *per hoofd* van de bevolking stijgen: het aantal autokilometers stijgt bijv. met de factor 2,5.

Een en ander betekent dat zelfs in de Haagse regio de met behulp van het spreidingsbeleid te bereiken congestiebeperking binnen enkele jaren al weer teniet wordt gedaan door de congestietoename *per inwoner*. Voor het gehele westen geldt deze conclusie in nog veel sterkere mate. Een zinnige congestiebestrijding dient dan ook primair te worden gericht op andere zaken. Er valt bijv. te denken aan ruimtebesparende doch kwalitatief betere woningbouw 6), integratie van

de ruimtelijke ordening en (de infrastructuur van) het openbaar vervoer, een beter op elkaar afstemmen van woon- en werkgebieden, het afremmen van werkgelegenheid met een groot ruimtebeslag ten gunste van sectoren met een gering ruimtebeslag, enz. De overheid beschikt over vele instrumenten om op deze gebieden invloed uit te oefenen. Een relatief klein succes op deze terreinen kan reeds een grotere bijdrage leveren aan de congestiebestrijding dan het gehele spreidingsbeleid. Tevens kunnen op deze wijze methoden worden ontwikkeld om de ook in andere landsdelen dreigende congestie tegen te gaan.

Negatieve gevolgen van de spreiding voor het westen?

De spreidingsgedachte is ontstaan in een tijd dat de groei-kracht van het westen een vanzelfsprekende zaak leek. Thans is dit niet meer het geval. Het westen kent niet alleen sedert vele jaren vertrekoverschotten, doch sinds enige tijd ook een daling van de werkgelegenheid. Zo daalde in Zuid-Holland het aantal bezette arbeidsplaatsen van 1970 tot 1972 met ruim 15.000. Deze teruggang is procentueel bijna even groot als in het noorden en in absolute zin tweemaal zo groot. Tevens is de werkloosheid in het westen omvangrijk geworden, ook al is het percentage veel kleiner dan in het noorden. In het westen vertonen vooral de grote steden problemen met een relatief grote werkloosheid die vermoedelijk in sterke mate structureel van aard is 7).

In het kader van het spreidingsbeleid is vooral de situatie van de Haagse regio belangrijk. Het inwonertal van het GAB-rayon 's-Gravenhage, bestaande uit de Haagse agglomeratie incl. Zoetermeer, daalt al meer dan 10 jaren en dat van de rayons 's-Gravenhage en Delft/Naaldwijk samen sedert 1967. Sinds enkele jaren vermindert zelfs het inwonertal van het uitgestrekte stedelijke gebied, gevormd door de GAB-rayons Leiden - 's-Gravenhage - Delft/Naaldwijk.

Tegelijkertijd daalt de werkgelegenheid. Volgens voorlopige cijfers bedroeg deze daling in het laatstgenoemde gebied, gedurende de periode 1970-1973, 2,6%. Dit cijfer is de resultante van een sterke daling in 's-Gravenhage en een stagnatie in de rest van het stedelijke gebied.

Ten onrechte wordt in de regeringsnota van 9 oktober 1972 inzake de ontwikkeling van de Haagse agglomeratie gesproken over een zekere groei in het stadsgewest. Ten tijde van de Tweede-Kamerdiscussies over deze nota stelde de regering dat de werkgelegenheid in het gebied van de GAB-rayons 's-Gravenhage en Delft in de periode 1970-1980 bij ongewijzigd beleid met 23.000 arbeidsplaatsen zou *toenemen*, hetgeen een stijging van 7% inhoudt. Bij afremming van de groei zou de toename 13.000 bedragen 8).

Inmiddels is éénderde deel van de genoemde periode verstreken en blijkt zich een *daling* met ca. 10.000 arbeidsplaatsen te hebben voltrokken. De ramingen lijken dan ook geen realiteitswaarde meer te hebben. Verschillende factoren, zoals de landelijke ontwikkeling van de werkgelegenheid, zullen hiertoe hebben bijgedragen. Waarschijnlijk spelen structurele processen die zich in vele grote stedelijke gebieden voordoen eveneens een belangrijke rol.

In alle grote agglomeraties vinden verschuivingen plaats naarmate de grondprijzen stijgen en de congestie in het algemeen zwaarder gaat wegen. De bevolking trekt weg — eerst uit de binnenstad, later ook uit gebieden rond de binnenstad — naar randgemeenten en forensenplaatsen. Ook bedrijven kijken uit naar randzones of vestigingsplaatsen elders.

5) Drs. A. M. C. Janssen, Verplaatsing rijksdiensten, *ESB*, 1 augustus 1973.

6) Zie o.a. Drs. R. Ronteltrap en Drs. J. Funken, *Ruimteconsumptie of bouwconsumptie?*, Deventer, 1972.

7) Zie o.a. Prof. Dr. J. G. Lambooy, Regionale en ruimtelijke politiek, *ESB*, 7 maart 1973, blz. 206.

8) Antwoord op vraag 232, juni 1973, ramingen van de Regionale Raad voor de Arbeidsmarkt van Zuid-Holland.

In het algemeen voltrekt zich een uitwaartse groei waarbij de werkgelegenheid in het centrale deel van het stedelijke gebied zich voortdurend wijzigt ten gunste van die bedrijven voor wie de voordelen van een centrale vestiging, zoals informatie- en relatieconcentraties, het zwaarst wegen. Dit laatste zal in het bijzonder bij bepaalde onderdelen van de dienstensector het geval zijn.

Ook in 's-Gravenhage zal zich dit proces voltrekken, met dien verstande dat de vervanging van verdwijnende bedrijven door „hoogwaardiger” werkgelegenheid in de dienstensector blijkbaar in onvoldoende mate plaatsvindt. Dit zou niet ernstig behoeven te zijn indien: a. een visie zou bestaan op de ontwikkelingsmogelijkheden van de verschillende onderdelen van de stedengroep Leiden - 's-Gravenhage - Delft; b. voor de realisering van deze mogelijkheden voldoende middelen ter beschikking zouden staan; c. op grond van dit alles een nieuw evenwicht en een gunstiger ruimtelijke structuur binnen afzienbare tijd konden worden bereikt. Aan deze voorwaarden wordt echter niet of in onvoldoende mate voldaan. In deze situatie is een spreiding van rijksdiensten niet gelukkig: deze levert geen bijdrage tot het bereiken van een betere ruimtelijke en economische structuur, draagt slechts weinig bij tot congestievermindering, doch verergert wel de bestaande economische en sociale problematiek.

Nu kan men zich wel voorstellen dat het verplaatsen van rijksdiensten uit de gemeente 's-Gravenhage zou kunnen passen in een te ontwikkelen lange-termijnplan. Gezien de ontwikkeling van de werkgelegenheid denkt men dan echter veel eerder aan verplaatsing over korte afstand dan aan de huidige regeringsplannen. Een decentralisatie binnen het stedelijke gebied Leiden - 's-Gravenhage - Delft zou o.a. kunnen dienen om de op 's-Gravenhage gerichte forensenstroom te beperken, de woonfunctie van bepaalde wijken te versterken en de aantrekkelijkheid van andere wijken als vestigingsplaats van bijv. internationale instellingen te vergroten.

Overigens zal het ook zonder een spreiding van rijksdiensten niet gemakkelijk zijn een nieuw evenwicht en een nieuwe structuur te vinden. Zo zal bijv. het aantrekken van internationale instellingen niet eenvoudig zijn. In deze sfeer is 's-Gravenhage namelijk niet (meer) zo erg aantrekkelijk. In *Planning for decline* 9) wordt een poging gedaan met behulp van het toekennen van punten voor een aantal metropoolbepalende criteria 's-Gravenhage kwantitatief te vergelijken met enkele andere internationaal gerichte steden: Milaan, Turijn, Parijs en Brussel. In deze vergelijking komt 's-Gravenhage er veel minder goed af dan de andere genoemde steden. Vooral de concurrentie van Brussel is in dit verband van belang. Behalve de aanwezigheid van een gunstig samenstel van diensten enz. — de metropoolbepalende criteria — is ook de geografische ligging van Brussel voor internationale vestigingen aantrekkelijk. Deze zal nog beter worden indien de Kanaaltunnel realiteit mocht worden. In dit verband moet ook nog worden gewezen op het ontstaan van een kernzone binnen Noordwest-Europa die zich steeds meer als één vestigingsplaatsmarkt ontwikkelt 10). De onderlinge concurrentie zal dus steeds meer op de voorgrond treden.

De economische spreidingsdoelinden en het noorden

De economische doelinden kunnen, uitgaande van de *Oriënteringsnota* (blz. 40/41), als volgt worden samengevat:

- tegengaan van manifeste en verborgen werkloosheid;
- bevordering van een minder kwetsbare economische structuur en een grotere beroepsdifferentiatie;
- bestrijding van regionale inkomensverschillen.

Deze punten zijn ongetwijfeld zinnig, indien men er althans van uitgaat dat regionale welvaarts- en welzijnsverschillen ongewenst zijn. Toch rijzen enkele vragen. Deze betreffen o.a. de aard van de werkloosheid. Zo bestaat het thans aanwezige arbeidsaanbod in het noorden voor een belangrijk deel uit moeilijk plaatsbare voormalige agrariërs.

Tamsma constateert dat de arbeidsmarkt hier voor bruikbare arbeid niet ruim is:

„De werkloosheid is grotendeels een sociaal probleem dat geheel zal moeten worden door de tijd, maar dan wel zoveel mogelijk verzacht door de overheid” 11).

Een der vooronderstellingen van het spreidingsbeleid — namelijk de aanwezigheid in het noorden van een grote werkloosheid die bestrijdbaar is d.m.v. het scheppen van nieuwe werkgelegenheid — is dus slechts ten dele juist. Iets dergelijks geldt voor de regionale inkomensverschillen. Het bruto-inkomen per belastingplichtige ligt volgens de laatst bekende gegevens in het noorden 9% onder het Nederlandse gemiddelde. Voor sommige gebieden van het noorden is dit verschil 15 à 20%. De netto-verschillen, na aftrek van belasting, zijn echter veel kleiner. Bovendien zijn de reële verschillen geringer dan de nominale ten gevolge van lagere grond- en woningprijzen.

Indien men stelt dat krachtig overheidsingrijpen desondanks wenselijk is, ten einde tenminste te bereiken dat de verschillen niet groter worden, dan blijft nog de vraag naar de doelmatigheid van de drie spreidingsinstrumenten. Het oudste instrument, het *stimuleringsbeleid*, heeft een belangrijk effect op de werkgelegenheid: volgens berekeningen van het NEI was het scheppen van ca. 60.000 nieuwe arbeidsplaatsen in 19 noordelijke gebieden gedurende 1960-1967 voor 30 à 65% te danken aan stimuleringsmaatregelen 12).

De werking van het *heffingen/vergunningensstelsel* is echter uiterst twijfelachtig. Uitgaande van elders opgedane ervaringen, lijkt het niet waarschijnlijk dat bedrijven, die uit het westen wegtrekken als gevolg van heffingen of vergunningen, automatisch in belangrijke mate naar het noorden zullen gaan.

Allerlei factoren, zoals de nabijheid van afzetmarkten, de aanwezigheid van geschoold personeel en vooral de veelzijdige dienstenverlening in de grote agglomeraties van herkomst, weerhouden de meeste bedrijven ervan een grote sprong te wagen. Zo constateert Paelinck op grond van de Engelse en Franse decentralisatiepolitiek dat het afremmen van de groei van Londen en Parijs wel decentralisatie tot gevolg heeft, doch zodanig dat de bedrijven zich zo dicht mogelijk bij de agglomeratie van oorsprong vestigen ten einde de communicatie met elkaar en met andere dienstverlenende bedrijven in stand te houden (blz. 41).

Vooraf met betrekking tot Londen is veel onderzoek verricht. Zo vermeldt Hall dat van de omstreeks 124.000 à 168.000 schrijftafels van particuliere bedrijven, die in de periode 1963-1969 uit Londen naar elders werden verplaatst, ca. 80% zich niet meer dan 39 mijl van Londen verwijderde 13).

Uit een enquête onder 60 verplaatste bedrijven komt in het kader van decentralisatie als belangrijke vestigingseis naar voren dat het centrum van Londen binnen één uur bereikbaar moet blijven; de telecommunicatiemiddelen bieden, bij grotere afstand, wel een zekere doch geen voldoende compensatie voor het persoonlijke bezoek aan de „city” 14). Ook

9) NEI, *De ontwikkeling van de Haagse economie op lange termijn: planning for decline*, 1973, deel 1, blz. 6, 8 e.v.

10) J. G. Lambooy, *De N.W.-Europese kernregio; economisch-geografische aspecten, Ideeën bundel*, bijdragen aan de KNAC-Ideëenmarkt over de ruimtelijke ordening in Nederland, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Amsterdam, januari 1974. Geciteerd uit: Drs. H. W. ter Hart, Kantoren in grote steden, *Intermediair*, 26 april 1974.

11) Prof. Dr. R. Tamsma, *Ruimtelijk-structurele kenmerken van Noord-Nederland*, lezing, gehouden op 5 april 1973, voor de Vereniging voor Hoger Landbouwonderwijs, Groningen.

12) Paelinck, o.c., blz. 52.

13) R.K. Hall, *The movement of offices from Central London, Regional Studies*, december 1972. Zie ook de *Annual Reports* van het LOB (Location of Offices Bureau).

14) *The Paper Metropolis*, Town and Country Planning Association, Londen, maart 1962.

Ter Hart constateert dat de huidige telecommunicatiemiddelen onvoldoende substitutie bieden voor het persoonlijk bezook (15). Of toekomstige ontwikkelingen op telecommunicatiegebied, zoals de beeldtelefoon, de eis tot vestiging op korte afstand van de agglomeratie van herkomst minder zwaarwegend zullen maken, valt thans nog niet te zeggen.

Het derde instrument — *de spreiding rijksdiensten* — lijkt op het eerste gezicht meer effect te hebben, daar hier sprake is van een aanwijsbare toename van de werkgelegenheid. Uit gegevens van Janssen valt echter af te leiden dat bij volledige uitvoering van de plannen om 10.000 schrijftafels naar het noorden te brengen, deze toename slechts ca. 13.000 bedraagt of ca. 2,5% van de thans aanwezige hoeveelheid arbeidsplaatsen. Bovendien zal dit effect pas na zeer lange tijd volledig worden bereikt ten gunste van de huidige bevolking van het noorden want de thans bekende plannen impliceren dat veel ambtenaren met hun dienst meeverhuizen.

Dat het uiteindelijk werkgelegenheidseffect relatief gering zal zijn, is wel begrijpelijk, daar het hier niet om „motorische” bedrijven gaat die andere stuwende bedrijven aantrekken. Zo valt bijv. niet te verwachten dat toeleveringsbedrijven met de PTT zullen meegaan naar Groningen. Het zijn de *verkoopafdelingen* van deze bedrijven die veel contacten onderhouden met de Centrale Directie van de PTT. Daarom zullen hoogstens enkele verkoopkantoren met een zeer beperkt aantal werknemers de PTT volgen.

Een en ander betekent, dat de multiplierwerking in hoofdzaak beperkt zal zijn tot de verzorging van de extra bevolking die zich in en rond Groningen zal vestigen als gevolg van de komst van PTT, plus de verzorging van de PTT-kantoren. Ten gevolge van diverse oorzaken is dit effect echter geringer dan men op grond van de globale verhouding stuw-ers - verzorgers van 1 : 1 zou verwachten.

Is de procentuele groei van de werkgelegenheid als gevolg van de spreiding rijksdiensten dus gering, het effect op de heersende werkloosheid zal nog veel geringer zijn. Het zwaartepunt van de werkloosheid ligt in het noorden namelijk bij groepen als losse arbeiders, landarbeiders en bouwvakkers die niet gebaat zijn bij de vestiging van rijksdiensten. Hoogstens kan tijdelijk sprake zijn van een afname van de werkloosheid in de bouw in verband met de behoefte aan nieuwe kantoren en woningen om de paar procent extra werkers en inwoners op te vangen.

Ook geografisch sluit de vestiging van rijksdiensten niet aan bij de werkloosheid: niet in de stad Groningen, doch in andere delen van het noorden is de werkloosheid het grootst.

De spreiding van rijksdiensten betekent dus weinig voor de realisering van het eerste economische doel van het noorden: het tegengaan van manifeste en verborgen werkloosheid. Wel zal spreiding de beroepsdifferentiatie in bescheiden mate bevorderen en een beperkte werkgelegenheidsuitbreiding in een weinig kwetsbare economische sector inhouden. De eventuele vergroting van het regionale inkomen zal slechts een beperkt effect hebben op de aanwezige bevolking. Wel zullen de regionaal verzorgende diensten hiervan kunnen profiteren; overigens ten koste van de betreffende diensten in de Haagse regio.

De bijdrage van de rijksdiensten aan de economische spreidingsdoeleinden zal dus zeer bescheiden zijn. Desondanks zijn in het verleden grote verwachtingen gewekt. Zo verklaarde de voorzitter van de bijzondere commissie voor het spreidingsbeleid tijdens de discussies in de Tweede Kamer van augustus 1973 dat de rijksdiensten een belangrijke bijdrage zouden leveren om Groningen tot een groeipool te maken „met een autonome groei en uitstralingseffecten op de wijde omgeving”.

Deze zienswijze impliceert dat de aanwezigheid van rijksdiensten de aantrekkelijkheid van Groningen als vestigingsgebied belangrijk zal verhogen. Dit zou een indirect effect moeten zijn, daar de rijksdiensten geen motorisch element vormen. Nu is er wel sprake van indirecte effecten. Deze betreffen echter slechts enkele vestigingsfactoren. Bovendien

worden deze factoren geenszins radicaal verbeterd. Zo zal het draagvlak voor stedelijke voorzieningen van de stad Groningen incl. de nabije omgeving bij realisering van eerste én tweede spreidingsfase met ca. 23.000 inwoners of 7% extra toenemen. Ook zal het arbeidsaanbod iets gedifferentieerder kunnen worden.

Het optreden van autonome groei is evenwel ook afhankelijk van de kwaliteit van allerlei andere vestigingsfactoren die niet door de komst van rijksdiensten wordt verbeterd: de geografische ligging ten opzichte van inkoop- en afzetmarkten, de plaatsbaarheid en geschooldheid van het aanwezige arbeidsaanbod, de bereikbaarheid van grotere stedelijke agglomeraties, enz. Een belangrijke bijdrage van de rijksdiensten tot het op gang brengen van autonome groei valt dan ook niet te verwachten.

De demografisch-planologische spreidingsdoeleinden en het noorden

Volgens de *Oriënteringsnota* kunnen de volgende doeleinden worden onderscheiden:

- een grotere bevolkingsdichtheid;
- ontwikkeling van hoogwaardige stedelijke milieus;
- lange-afstandsmigratie tegengaan.

Uit de achtereenvolgende regeringsnota's wordt niet duidelijk waarom de *bevolkingsdichtheid* van het noorden groter moet worden. In de *Nota noorden des lands* van 1972 (16) wordt gesteld dat de huidige dichtheid onvoldoende is „om de inkomens op hetzelfde niveau als in het westen te krijgen”. Deze stelling is echter uiterst aanvechtbaar. Dichtheidstoename is veeleer een gevolg dan een oorzaak van economische groei. Bovendien zijn het andere factoren dan de bevolkingsdichtheid die de economische groei van het noorden remmen (17). De zin van de doelstelling is dus onduidelijk. Tevens lijkt de haalbaarheid zeer twijfelachtig. Dit geldt althans voor de in de *Oriënteringsnota* bepleite mate van dichtheidstoename: het betreffende model IV impliceert namelijk dat het vestigingsoverschot zou moeten oplopen tot 1% per jaar in het tijdvak 1985-2000. Dergelijke saldi zijn in Nederland, in gebieden van een omvang als het noorden, nog nooit in vreedstijd voorgekomen, behalve in 1886 in Noord-Holland onder uitzonderlijke omstandigheden. Zelfs een maximale spreiding rijksdiensten zal relatief weinig resultaat hebben: het bevolkingseffect komt overeen met niet meer dan ca. ééntiende deel van het totale in de komende 26 jaar verlangde vestigingsoverschot.

De ontwikkeling van *hoogwaardige stedelijke milieus* heeft als voordeel dat de bevolking van het noorden ten aanzien van sommige gespecialiseerde stedelijke diensten minder afhankelijk van het westen wordt. Het gaat hierbij vooral om de stad Groningen die thans reeds een vrij groot en groeiend draagvlak heeft voor stedelijke voorzieningen. Wel stagneert de bevolkingstoename van de gemeente Groningen, doch incl. de nabije omgeving voltrekt zich een vrij snelle groei. In de afgelopen 10 jaar bedroeg deze groei 18%. Het spreidingsbeleid zal deze groei extra stimuleren. Aannemende dat de kwalitatieve en kwantitatieve groei van de verzorgende dienstensector hiermee gelijke tred zal houden, zal ook het vestigingsklimaat voor migranten en bedrijven verbeteren. Een op gang brengen van autonome groei kan men echter, zoals gezegd, hier nog niet van verwachten.

15) Drs. H. W. ter Hart, Kantoren in grote steden, *Intermediair*, 26 april 1972.

16) Nota van de ministers Langman en Udink aan de Tweede Kamer, *kamerstuk 1972-12010*.

17) Zie o.a.: Prof. Dr. N. Tiemstra, Noordelijk perspectief II, *ESB*, 8 augustus 1973; Drs. J. H. Lambers, De migratie naar het noorden des lands, *Intermediair*, 12 december 1972; Prof. Dr. Tamsma, o.c.

**RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN**

Bij de vakgroep Algemene Economie i.o. van de Faculteit der Economische Wetenschappen is plaats voor een

Wetenschappelijk (hoofd-)medewerker (vac.nr. LP 741005)

De werkzaamheden van bedoelde functionaris betreffen in het bijzonder het gebied van de internationale economische betrekkingen en bestaan voornamelijk uit:

- het geven van colleges aan kandidaatsstudenten;
- het verrichten van onderzoek (o.a. eigen promotie-onderzoek).

Bij de voorziening in deze vacature gaat de voorkeur uit naar een persoon met enige ervaring op het gebied van onderwijs en/of onderzoek. Bij de selectie zal met name worden gelet op didactische kwaliteiten, wetenschappelijke bekwaamheden en het vermogen om in samenwerking met anderen aan het onderwijs en onderzoek deel te nemen.

Inlichtingen worden verschaft door Prof. Dr. H. de Haan, Nolenslaan 26 te Groningen, telefoon 12 22 98 (thuis) of 11 74 78 (Faculteit).

Sollicitaties dienen binnen tien dagen na het verschijnen van deze advertentie te worden gezonden aan het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken van de Rijksuniversiteit, Postbus 72 te Groningen, onder vermelding van het vacaturenummer.

De te bestrijden *lange-afstandsmigratie* zal vooral betrekking hebben op het wegtrekken uit het noorden als gevolg van de geringe vraag op de arbeidsmarkt. Vanuit welzijns-oogpunt is dit een zinnig doel: vergroting van de kansen op aantrekkelijk werk in de woonomgeving bevordert de keuzemogelijkheden van het individu. Wel dient men te bedenken dat de feitelijke situatie thans een andere is dan in de tijd toen de spreidingsgedachte gestalte kreeg. Het vertrek wordt namelijk in toenemende mate overtroffen door de vestiging: het noorden heeft een positief saldo dat steeg van 0,1% in 1970 tot 0,6% in 1974. Voor zover uit de beschikbare gegevens valt af te leiden, treedt hierbij geen kwalitatief verlies voor het noorden op (18).

Tegenover mogelijke positieve aspecten van de demografisch-planologische doeleinden, staan negatieve. Met name zal bevordering van de verstedelijking en van de bevolkingsdichtheid de reeds aan de gang zijnde suburbanisatie versnellen. Evenals vrijwel overal elders in ons land voltrekt de groei zich hier zeer verspreid tot in de kleinste dorpen toe. Van beperking tot een relatief gering aantal groeikernen — dus van de in de tweede nota bepleite gebundelde deconcentratie — is geen sprake. Evenmin valt een realisering van dit beginsel te verwachten zolang o.a. geen fundamentele wijziging plaatsvindt van het lokale bestuursstelsel (19).

In het noorden zal vooral de provincie Drenthe, waar de bevolking o.a. ten gevolge van de uitstraling van Groningen bijzonder snel toeneemt, de gevolgen van de ongebundelde deconcentratie ervaren. Het spreidingsbeleid zal dus de reeds aanwezige bedreiging van één der laatste relatief lege en tevens landschappelijk aantrekkelijke gebieden van ons land versterken. Landelijk bezien zal de spreiding tevens de ruimteconsumptie per saldo bevorderen: een zekere verschuiving van de woningbouw zal plaatsvinden vanuit gebieden met een relatief klein grondoppervlak per woning naar gebieden waar dit oppervlak ten gevolge van de lagere grondprijzen groter is.

Gevolgen van de spreiding voor de rijksdiensten en hun personeel

De overplaatsing van in het westen aanwezige rijksdiensten zal een dure operatie zijn. Tevens zijn, vooral bij grote diensten met sterk gedifferentieerd personeel, moeilijkheden te verwachten bij het aantrekken van gespecialiseerde medewerkers. De blijvende contacten met het westen zullen tijdrovend zijn. De voordelen, die op huisvestingsgebied kunnen liggen, zullen vermoedelijk veel minder zwaar wegen. Een onderzoek naar de gevolgen van de verplaatsing van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds naar Heerlen wijst in deze richting (20).

De personeelsproblematiek, waarvan de ambtenarenprotesten een symptoom zijn, dient men te bezien tegen de achtergrond van de geringe migratiebereidheid van de meeste Nederlanders. Deze komt bijv. uit het genoemde migratie-onderzoek naar voren (18). De ervaringen met de reeds voltooide verplaatsingen leveren weinig aanknopingspunten inzake de toekomstige aanpassing van te verplaatsen ambtenaren: met de tot nu toe verplaatste diensten is namelijk slechts een gering percentage meeverhuisd. Er zullen dus in het verleden weinig onvrijwillige overplaatsingen zijn geweest, terwijl de huidige regeringsplannen een gedwongen migratie op grote schaal impliceren.

Conclusies

De *spreiding rijksdiensten* levert geen zinnige bijdrage ter bestrijding van de congestietoename in het westen, terwijl de voordelen voor het noorden gering zijn. Tegelijkertijd verzwakt de spreiding de problemen van de Haagse regio. Ook kleven er — althans in de huidige opzet — allerlei bezwaren aan voor de betreffende diensten en hun personeel. Daarom lijkt het wenselijk de spreiding te bevriezen of althans de huidige plannen te vervangen door nieuwe waarin het accent

valt op nieuw op te richten rijksdiensten. Aan dit laatste kleven veel minder bezwaren dan aan de verplaatsing van bestaande diensten, terwijl de ontvangende regio op korte termijn en niet pas na één generatie van het volledige directe werkgelegenheidseffect profiteert: vrijwel het gehele personeel zal men ter plaatse kunnen werven.

Het *heffingen/vergunningenstelsel* zal het noorden weinig helpen. Voor het westen kan het gunstig werken indien het wordt gebruikt ten dienste van een inrichtingsbeleid dat de wezenlijke congestie-oorzaken bestrijdt. Te denken valt o.a. aan verschuiving van werkgelegenheid naar sectoren met de minst schadelijke ruimte-effecten.

Het *stimuleringsbeleid* zal, versterkt met nieuwe instrumenten als de Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij, een belangrijke rol kunnen blijven vervullen. Het is echter wel wenselijk dat de hiermee na te streven doeleinden consistent zijn met een te ontwikkelen nationaal ruimtelijk beleid. Uit een oogpunt van *ationale milieudifferentiatie en ruimtebesparing* is het twijfelachtig of de bevolkingsdichtheid van het noorden moet worden bevorderd. Een nadere discussie over de ruimtelijke functies van de verschillende landsdelen is wenselijk. Zoals door de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening is opgemerkt (21), valt het te betreuren dat de regering met betrekking tot de spreidingsnota's de procedure van de planologische kernbeslissing niet van toepassing heeft verklaard.

W. P. Jalink

18) Zie Drs. O. Woldringh en Dr. J. M. van Westerlaak, *Migratie tussen West- en Noord-Nederland*, Instituut voor toegepaste sociologie, Nijmegen, april 1974.

19) Prof. Mr. A. Kleyn, Wat staat de gebundelde deconcentratie in de weg?, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, februari 1974. Zie ook Roneltrap en Funken, o.c., blz. 31 e.v.

20) Onderzoek door A. W. L. van Megen en A. J. M. Teunissen, gepubliceerd als Mededeling nr. 11 van het Sociologisch Instituut van de Erasmus Universiteit. Zie voorts m.b.t. de kosten: Drs. P. H. Laman, Kosten van het spreidingsbeleid, *ESB*, 31 juli 1974.

21) *Advies over het spreidings- en inrichtingsbeleid*, 4 mei 1973.

Enige kanttekeningen bij de Nota huur- en subsidiebeleid 1974

C. P. A. BAKKER*

Op 20 augustus jl. werd bij de Tweede Kamer de bij herhaling aangekondigde nota over een nieuw huur- en subsidiebeleid ingediend. Deze 166 blz. tellende nota bevat als hoofdpunten o.m.:

- a. de invoering van een systeem van inkomenshuren, waarbij de door de huurder te betalen huur wordt gekoppeld aan het inkomen;*
- b. de invoering van een „doorstromingsheffing” om te bevorderen dat de mensen die gezien hun inkomen te goedkoop wonen een duurder huis zoeken;*
- c. de invoering van een systeem, waarbij de gehele woningvoorraad wordt ingedeeld in kwaliteitsklassen, waarbij de huur aan de kwaliteit van de woning wordt gekoppeld;*
- d. de invoering van een subsidie- en financieringssysteem voor huurwoningen op basis van een „dynamische kostprijsberekening”.*

In dit artikel wordt volstaan met enkele kanttekeningen bij de genoemde voorstellen, welke overigens niet los mogen worden gezien van diverse andere ingrijpende voorstellen, die hierboven niet zijn genoemd.

De hoofdlijnen van het te voeren beleid

De bewindslieden van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening hebben gekozen voor een beleid met een sterk sociale, ideële inslag, waarbij zij nogal luchthartig over de economische gevolgen zijn heengestapt. Hoofdkenmerk is de beschikbaarstelling van woonruimte tegen een lagere dan de kosten dekkende huurprijs, gepaard met een allesomvattende huurprijsbeheersing en met een, ofschoon niet expliciet aangegeven, blijvend systeem van distributie van woonruimte.

Er zal voorts niet naar worden gestreefd alle niet op kwaliteitsverschillen berustende huurverschillen op te ruimen. Er zullen dan ook vier huurniveaus komen, t.w. het niveau voor woningwetwoningen met daarboven nog twee gesubsidieerde niveaus en één ongesubsidieerd niveau, welke zich ongeveer zullen verhouden als 100 : 110 : 120 : 130.

De objectsubsidies zullen van f. 1.367 mln. in 1974 groeien tot f. 3.070 mln. in 1978 ofwel in vier jaar met 125%, waarmee de ontwikkeling van de laatste jaren wordt doorgetrokken. De individuele subsidies stijgen nog sterker en wel van f. 112 mln. in 1974 tot f. 719 mln. in 1978. De totale subsidielast stijgt van f. 1.479 mln. tot f. 3.789 mln. d.i. met 156% in vier jaar. De baten uit de doorstromingsheffing spelen geen rol bij het dekken van de lastenverhoging, zodat gelet op de omvang van de meer benodigde middelen in de komende jaren flinke belastingverhogingen nodig zijn, die waarschijnlijk grotendeels door de gesubsidieerden zullen moeten worden opgebracht.

Het verhogen van de objectsubsidies betekent in beginsel, dat de afstand tussen de gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde woninghuren wordt vergroot. De prijsbeheersing moet er echter voor zorgen dat dit niet gebeurt. Dit betekent, dat de toch al verminderde vraag naar betere woningen, als gevolg van het verschil in huurniveaus, waarschijnlijk zal leiden tot een verminderd aanbod van ongesubsidieerde huurwoningen. Dit is jammer, omdat dit leidt tot een vermindering van de gemiddelde woonkwaliteit. Het is ook schadelijk voor de werkgelegenheid, omdat de bouw van ongesubsidieerde woningen in het algemeen meer arbeidsintensief is dan van gesubsidieerde woningen.

Het systeem van inkomenshuren

Het systeem van inkomenshuren betekent dat degene, die een woning wil huren met een hogere huurprijs dan de voor zijn inkomen geldende norm, het huurverschil in beginsel uit de schatkist vergoed krijgt, zodat voor het grotere genot (de hogere kwaliteit) van de duurdere woning *geen enkele bijdrage* van de bewoner zal worden verlangd. Hieruit zal ongetwijfeld een sterke prikkel voortvloeien om op gemene kosten een grotere en/of betere woning te bemachtigen.

Er is weinig fantasie nodig om in te zien, dat zelfs wanneer alle gezinnen, die om aan de doorstromingsheffing te ontkomen naar nieuwe, duurdere woningen doorstromen, het aanbod van de dan vrijkomende woningen, gevoegd bij het resterende aanbod van nieuwe woningen, volstrekt onvoldoende zal zijn en blijven om aan de opgeroepen vraag te voldoen. De nota zwijgt over het systeem, dat zal moeten worden gehanteerd om het aanbod over de vragers te verdelen. De moeilijkheden zullen nog worden vergroot door het feit dat de nota uitgaat van het recht van iedere volwassene, dus ook een ongehuwde, op een zelfstandige woonruimte (daarover zal nog een afzonderlijke nota verschijnen).

Het is een algemeen bekend feit dat vooral in de laatste jaren vele ongehuwden te zamen een wat duurdere woning hebben betrokken, die straks op kosten van de schatkist een dergelijke woning voor zichzelf wensen. Vele gehuwden hebben een duurdere woning betrokken, waarvan zij tot dekking van de huurkosten één of twee kamers hebben verhuurd. Dat behoeven zij straks niet meer te doen, waardoor vooral onder de studenten en de werkende jongeren de woningnood (kamernood) zal worden verscherpt.

Het voorstel om de individuele huursubsidie in het algemeen aan de verhuurder uit te keren, die dan de verlaagde huren kan incasseren, zal door velen niet prettig worden ervaren. Daaraan doet niet af, dat er een „escape” mogelijkheid zal worden geschapen. Het aantal gevallen van toepassing van individuele huursubsidie zal in de toekomst

* De auteur is registeraccount en commissaris van een grote woningbouwvereniging.

sterk toenemen en zal de administratie van de verhuurders én van de overheid zeer bezwaren.

De progressie in de schaal van de huurquoten heeft een groot bezwaar, waaraan men kennelijk niet heeft gedacht. Reeds thans geldt dat bij het minimum inkomen een vergroting van dit inkomen (loon) voor meer dan 40% wordt afgeroomd door de loonbelasting, de premies voor de volksverzekeringen en de bijdrage in de premies voor de werknemersverzekeringen. Daarbij komt nu nog dat een verhoging van het inkomen wordt getroffen door een verlaging van de individuele subsidie, die voor de grote massa neerkomt op een marginale heffing van ca. 40%. Het gevolg hiervan is dat van overwerk en nevenarbeid de netto opbrengst minder dan 20% van de bruto opbrengst zal gaan bedragen, waardoor de lust tot het verrichten van dergelijke arbeid wel zal verdwijnen. In andere gevallen zal de neiging tot „zwarte” arbeid toenemen.

Het is merkwaardig, dat men niet de eenvoudiger weg heeft gekozen van een wat hoger huurniveau met een wat hogere huurquote en een *gedeeltelijke* vergoeding van de overschrijding van de normhuur, doch daartegenover een verlaging van de loon- en inkomstenbelasting. Daarvoor zijn zeker mogelijkheden aanwezig, omdat zelfs bij het minimumloon voor gezinnen met 4 of minder (fiscale) kinderen de loonbelasting altijd tenminste 5% van het inkomen is. Een extra huurverhoging, zoals door de werkgroep-Hartog destijds is voorgesteld, zou men volledig door belastingverlaging kunnen compenseren. Psychologisch ligt dit wel moeilijk, omdat Keerpunt zich in een te lage huurverhoging heeft vastgebeten. Dit had echter kunnen worden opgevangen door die verhoging bijv. over 5 of 10 jaar uit te smeren. Bij de door mij aangegeven richting zou het aantal gevallen en daarmee de omvang van de administratieve rompslomp sterk kunnen worden beperkt.

De „doorstromingsheffing”

De bezwaren tegen een dergelijke heffing worden door de bewindslieden bij voorbaat afgewimpeld met de verklaring (blz. 115):

„Eventuele onevenwichtigheden zinken in het niet vergeleken bij de algemene disharmonie tussen huur en kwaliteit, die thans bestaat”.

In de pers is weinig aandacht besteed aan het uitgangspunt van de nota, dat de heffing als een *tijdelijke* is gedacht. De heffing zal namelijk in stand blijven zolang de schaarste aan goedkope huurwoningen voortduurt en de woningnood relatief sterk op de lagere inkomensgroepen blijft drukken, maar daarna, aldus de bewindslieden (blz. 112), is de kunstmatige bevordering van de doorstroming overbodig en moet de heffing derhalve worden afgeschaft. Die toestand wordt het snelst bereikt, indien nieuwe woningen bij voorrang worden toegewezen aan de lagere inkomensgroepen, die thans goedkope huurwoningen bezet houden. Men kan dan de doorstromingsheffing even goed achterwege laten. Daarvoor is te meer aanleiding, indien men bedenkt, dat er thans sprake is van een belangrijke natuurlijke doorstroming van mensen met middelbare inkomens naar de duurdere woningen. Als men die doorstroming nog groter maakt, blijft er weinig over voor de lagere inkomensgroepen, die ook graag een duurdere woning willen hebben.

Het is waarschijnlijk, dat de potentiële doorstromers voor een groot deel grensgevallen zijn. Deze doorstromers kunnen de heffing echter gemakkelijk ontgaan. Indien men bijv. f. 1.000 boven de grens van het belastbaar inkomen zit en als gevolg daarvan f. 1.600 moet betalen, dan loont het de moeite het belastbaar inkomen met iets meer dan f. 1.000 te verlagen door het betalen van een lijfrentepremie of giften of door het arbeidsinkomen te verlagen door af te zien van overwerk en/of nevenarbeid. Het vooruitzicht dat de heffing maar tijdelijk is, zal tenslotte voor velen tot het besluit voe-

ren om desnoods dan maar de heffing te betalen, waardoor men immers de verhuiskosten naar de duurdere woning en van de duurdere woning terug naar de goedkopere woning kan besparen.

De woningclassificatie

Het classificeren van de woningen is een gigantische opgave. Uit proefberekeningen op basis van een puntensysteem is mij gebleken, dat grote verschillen van inzicht daarbij onvermijdelijk zijn en aanleiding zullen geven tot onoplosbare moeilijkheden. In het Europoortgebied wordt stank als onvermijdelijk ervaren zonder dat dit aanleiding is om in dat gebied lagere huren te vragen dan elders. In andere plaatsen, waar stank slechts een kleine groep woningen treft, ligt dit anders. Een tuin voor een beneden étage wordt door de één positief en door de ander als een last gewaardeerd, omdat de bovenburen steeds rommel naar beneden werpen. Persoonlijk geef ik dan ook de voorkeur aan het bestaande systeem van huurharmonisatie.

De dynamische kostprijsberekening

Na hetgeen hierover vroeger reeds in dit blad is gepubliceerd, kan ik hierover kort zijn. Essentieel is, dat bij voorbaat rekening wordt gehouden met een permanente, hoge graad van inflatie. Het systeem zakt in elkaar als de regering erin zou slagen de inflatie merkbaar te beteugelen, doch daarop rekt men kennelijk niet.

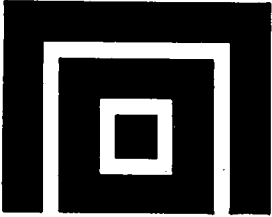
In dit verband is het merkwaardig dat kort voor de indiening van deze nota een wetsontwerp is ingediend, waarbij het voor de fiscale berekening van de winst wordt verboden rekening te houden met de gevolgen van de verwachte geldontwaarding. Daarbij wordt gesteld „dat aan de continuïteitseis geen motief kan worden ontleend lasten van een mogelijke toekomstige inflatie reeds in het heden als bedrijfskosten in aanmerking te nemen”. Consequent doorgeredeneerd zou dezelfde regering moeten stellen, dat het niet verantwoord is bij de bepaling van de kostprijs-huren van woningen in het heden rekening te houden met een mogelijk toekomstige inflatie. Het staat voor mij echter vast, dat in beide situaties wél rekening moet worden gehouden met de geldontwaarding. Bij de woninghuren kan dit op eenvoudige wijze gebeuren door te berekenen wat de huur zou moeten zijn bij afwezigheid van inflatie, doch wel rekening houdend met economische slijtage (veroudering). De huur zou dan bij een reële rentevoet van bijv. 3,5% voor het eerste jaar kunnen worden gesteld op:

rente	3,50 %	
afschrijving	2,— %	
onderhoud enz.	1,20 %	} conform Nota
risico	0,50 %	
totaal	7,20 %	

en daarna per jaar afnemend met de invloed van de afschrijving op de rente = 0,07 %
zodat de huur in het tweede jaar 7,13% wordt enz.

De daling van 0,07 % per jaar is iets minder dan 1 % van de huur hetgeen voor veroudering aan de krappe kant is, zodat een dalende annuïteit beter is, waarbij de aanvangshuur uiteraard iets hoger uitvalt. Bij woningwetwoningen zou de centrale overheid het renteverval als subsidie voor haar rekening kunnen nemen, doch daartegenover zou bij huurverhoging bijv. 50% van die verhoging als terugbetaling van de rentesubsidie moeten toekomen aan de schatkist. Dit systeem is eenvoudig te begrijpen en uit te voeren. Als de overheid voor de woningwetsector dit systeem volgt, is subsidie aan de particuliere sector overbodig.

Het in de nota voorgestelde systeem is voor de particulie-

De Wereldvoedsel-situatie

DRS. P. H. J. J. TERHAL

Het is alleen door middel van een zekere schematisering mogelijk om een problematiek, zo uitgebreid en veelzijdig als de wereldvoedselsituatie, in het bestek van een ontwikkelingskroniek te bespreken. De huidige wereldvoedselsituatie is inderdaad in hoge mate problematisch. De FAO laat daarover in haar recente rapport 1), uitgebracht ter voorbereiding van de in november plaats te vinden Wereldvoedselconferentie, geen twijfel bestaan. Schematiserend zijn er drie probleemgebieden te onderscheiden.

1. De directe aanleiding voor het houden van de Conferentie: de vraag hoe de marktontwrichtende gevolgen van misoogsten en andere regelmatig terugkerende korte-termijnfluctuaties in de voedselproductie kunnen worden opgevangen, zowel op nationaal als op internationaal niveau.

2. Hoe moet het grote structurele voedseltekort in een aantal ontwikkelingslanden, dat op grond van de ervaringen tot nu toe te verwachten is in de komende 10 jaar, worden gedekt?

3. Het probleem van de ondervoeding, waaraan steeds meer mensen in de wereld lijden.

Alle drie probleemgebieden hangen ten nauwste met elkaar samen.

Direct en indirect verbruik van granen

Alvorens de drie genoemde vraagstukken nader te bespreken, moet een belangrijke opmerking vooraf worden gemaakt. Een van de grondproblemen, welke de *huidige* structuur van de land-

bouwproductie in de wereld met zich brengt, is het feit dat zij maatschappelijke ongelijkheid bevestigt. Efficiënte en grootschalige productie voor de markt en kleinschalige — gedeeltelijk „subsistence” — landbouw komen thans vrijwel overal ter wereld en vooral in de ontwikkelingslanden *naast* elkaar voor, en de verschillen tussen beide vormen nemen nog altijd sterk toe.

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Een belangrijke oorzaak van deze uiteenlopende ontwikkeling is het enorme verschil in de toegang, die beide groepen producenten hebben tot de economische, financiële en technische middelen van vooruitgang, zoals informatie, krediet, „inputs” en de aan hun specifieke behoeften aangepaste technologie. Belangrijke gevolgen ervan zijn vaak verpaupering voor de armen op het platteland, resulterend o.a. in gebrek aan koopkracht, ondervoeding en een productie-overschot voor de rijken. Dit laatste surplus vindt vooral zijn weg — als vervoer — naar een wat betreft calorie- en eiwitopbrengst inefficiënte vleesproductie 2). Voor die groepen van de wereldbevolking welke het kunnen betalen, betekent dit een aangename verruiming van het dieet.

Door deze vlees- en zuivelconsumptie verbruikt een gedeelte van de wereld-

bevolking onwaarschijnlijk grote hoeveelheden graan (zie grafiek 1). De extra hoeveelheid voedsel, inclusief de indirecte consumptie van voedergranen, welke de gemiddelde Amerikaan in 1972/1974 *meer* verbruikte dan in 1964/1966, is groter dan de helft van de huidige *totale* voedselconsumptie per hoofd in de ontwikkelingslanden. Eenzelfde verschijnsel van ongelijke verdeling herhaalt zich *binnen* landen, ook en vooral in de ontwikkelingslanden. De door de FAO voorspelde vraag naar voedergranen groeit in de periode 1970-1985 bijna tweemaal zo snel (5,0% per jaar) als de vraag naar voedselgranen (2,6% per jaar). Anders dan in de meeste rijke landen waar de eiwitvoorziening meer dan voldoende is, zou dit in de ontwikkelingslanden kunnen worden geïnterpreteerd als een bijdrage tot het opheffen van het eiwittekort in het gemiddelde dieet. Over de feitelijke verdeling van deze *gemiddelde* verbetering is in het algemeen weinig goeds te melden 3).

1) FAO, *Preliminary assessment of the world food situation, present and future*, E/Conf. 65/prep/6, april 1974.

2) Vanwege de grote rol van vlees in het Amerikaanse dieet zijn er in de Verenigde Staten ongeveer 4 calorieën in termen van graanequivalenten nodig om uiteindelijk de consument 1 calorie voedingswaarde te verschaffen. In 1970 kregen runderen, varkens en pluimvee in Nederland in de vorm van veevoer 2,75 mln. ton eiwit te eten, waarvan als vlees, zuivel en eieren 0,55 mln. ton terugkwam. Overigens zijn dit slechts ruwe indicaties. Een zorgvuldige analyse van de substitueerbaarheid tussen dierlijk en plantaardig eiwit in het menselijk dieet is hier niet te geven.

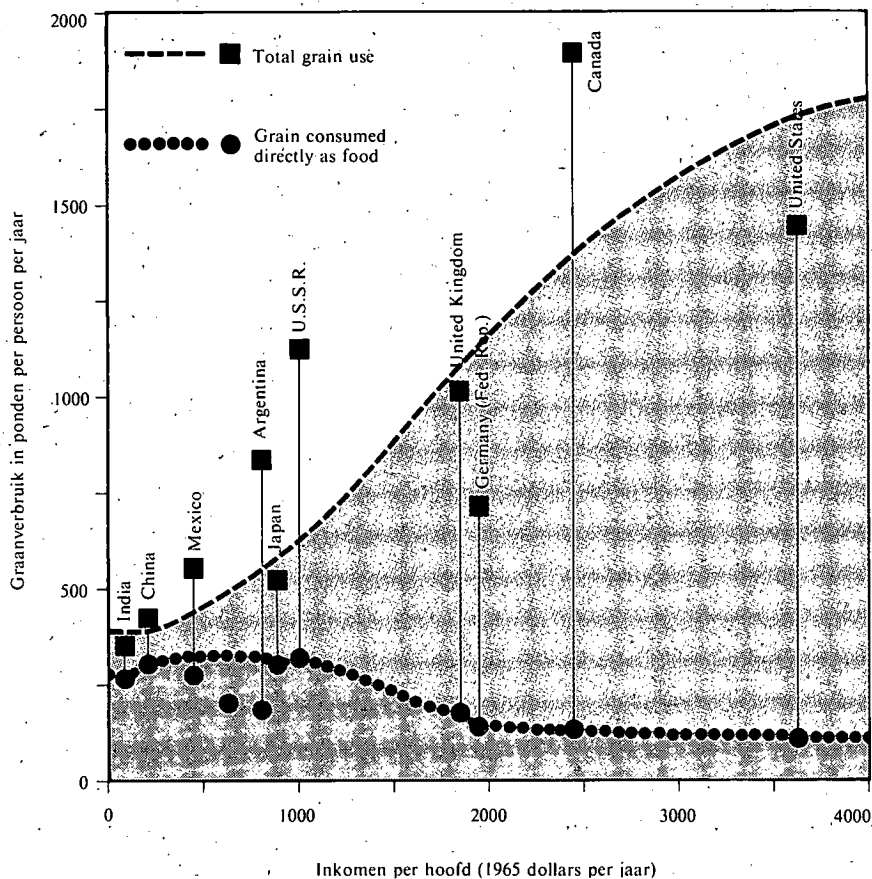
re belegger onvoldoende attractief, omdat in feite wordt gevraagd te beleggen tegen een reëel rendement van nihil zonder enig uitzicht op verbetering, waarbij die beleggers wel de bijzondere nadelige risico's mogen lopen, doch daarvoor geen compensatie ontvangen.

Uit bovenstaande kanttekeningen blijkt voldoende, dat de economische kanten van het voorgestelde beleid onvoldoende gewicht hebben gekregen. De bijzonder inefficiënte weg van hogere subsidies en hogere belastingen lijkt een ongelukkige keuze. De administratieve rompslomp en de verraagde betutteling van huurders dienen te worden vermeden. Het

voorgestelde beleid wordt meer geschraagd door vrome wensen dan door gezond realiteitsgevoel. Een aangepaste versie van de voorstellen van de werkgroep-Hartog verdient dan ook de voorkeur, waarbij het uitgangspunt moet zijn geleidelijke afschaffing van de objectsubsidie, behoudens bijzondere gevallen, en *gedeeltelijke* vergoeding van de overschrijding van de normuur. Daarbij dient het onvermijdelijk hogere huurniveau te worden gecompenseerd door een verlaging van de loon- en inkomstenbelasting.

C. P. A. Bakker

Grafiek 1. Direct en indirect graanverbruik als functie van het inkomen per hoofd

Overal in de wereld neemt het graanverbruik per hoofd toe bij stijging van het inkomen. Het gedeelte, dat direct voor menselijk verbruik is bestemd, neemt toe totdat het hoofdelijk inkomen ongeveer \$ 500 per jaar bereikt. Daarna daalt het, soms tot een niveau van ongeveer 150 pond. Het totale graanverbruik blijft echter stijgen, doordat de indirecte consumptie (granen bestemd voor veevoeder, en omgezet in eieren, melk en vlees) aanzienlijk toeneemt. (Bron: *Ceres*, mei/juni 1974).

Gegeven de enorme inkomensverschillen tussen en binnen landen kan een technologische doorbraak in de landbouwproductie zich blijkbaar alleen doorzetten, als de daarbij dreigende overcapaciteit — bij gebrek aan koopkracht van de arme massa — wordt opgevangen door veranderende, in feite verspillende, consumptiegewoonten van de rijken. (Daarnaast zijn er natuurlijk — vooral tussen landen — afzetmogelijkheden via voedselhulp, wat echter extra-overheidsuitgaven vergt).

De FAO gaat, in haar projectie uit van een voortzetting van dit verbruikspatroon. Zo zou in 1990 de gemiddelde consument in de rijke landen meer dan tweederde van zijn graanverbruik via vlees- en zuivelproducten consumeren. Dit indirect geconsumeerde graan zou per hoofd ongeveer 1,7 maal het totale hoofdelijke graanverbruik in ontwikkelingslanden bedragen. De vaststelling, dat het hier gaat om moeilijk te veranderen consumptiepatronen, moet gepaard gaan met de erkenning dat hier ook sprake is van massale verspilling van potentieel beter te benutten produktiemiddelen en van grote onrechtvaardigheid.

Crisis

Zoals gezegd, is de directe aanleiding voor de voedselconferentie vooral een serie misoogsten geweest in een aantal belangrijke landbouwgebieden, welke de wereldgraanvoorraden tot een ongekend laag peil hebben gereduceerd. Van 1971 op 1972 daalde de totale wereldvoedselproductie. De betekenis van deze daling (33 mln. ton voor tarwe, voedergranen en rijst) is af te meten aan de totale hoeveelheid, waarmee de wereldvraag naar deze granen jaarlijks groeit vanwege de bevolkingsgroei en de inkomensgroei (ongeveer 22 mln. ton op een totale jaarlijkse productie van rond 1.200 mln. ton).

Een drietal factoren veroorzaakten in 1972 een crisis. Op de eerste plaats de uitzonderlijke gelijktijdigheid van slechte weersomstandigheden in geheel verschillende delen van de wereld: de Sowjetunie, China, India, Australië, de Sahel en Zuid-Oost-Azië. Ten tweede het feit, dat de Verenigde Staten juist bezig waren aan een programma van produktiebeperking en ten derde het feit dat de Sowjetunie besloot om zeer grote graanaankopen op de wereldmarkt te verrich-

ten in plaats van op binnenlands verbruik te bezuinigen, zoals in het verleden bij tegenvallende oogsten werd gedaan.

Het gevolg was, dat de tarwevoorraden van de voornaamste exportlanden 4) van 49 mln. ton in 1971/1972 terugliepen naar 29 mln. ton in 1972/1973. De rijstvoorraden werden vrijwel uitgeput 5). De voorraden van voedergranen werden gereduceerd van 55,6 mln. ton tot 39,6 mln. ton 6). De wereldmarktprijzen stegen snel tot ongekende hoogte (tabel 1). Deze prijsstijgingen werden mede veroorzaakt door grote economische activiteit in de rijke landen, versnelling in de wereldwijde inflatie en toenemende monetaire instabiliteit, welke een zeer sterke — gedeeltelijk speculatieve — vraag naar grondstoffen oproepen. Dit heeft ronduit desastreuze gevolgen voor de graanimporterende ontwikkelingslanden. De kosten die gemeoid zijn met hun commerciële graaninvoer, stegen van \$ 3 mrd. in 1971/1972 tot \$ 4 mrd. in 1972/1973 en worden ruwweg op \$ 11 mrd. geschat in 1973/1974.

Het acute financieringsprobleem wordt nog verergerd door de sterk gestegen prijzen van ruwe olie en kunstmest. Vóór 1973 kostte een ton urea in de meeste Aziatische havens \$ 90. Thans is de prijs in de buurt van \$ 270 en deze zal waarschijnlijk nog verder oplopen. De verdrievoudiging van de prijs van ruwe olie heeft een aantal ontwikkelingslanden reeds zwaar getroffen.

De belangrijkste conclusie, welke de FAO heeft getrokken uit de recente ontwikkelingen betreft de noodzaak van een z.g. World Food Security Policy. De laatste 10 tot 15 jaren was het „voedselveiligheidssysteem“ in de wereld gebaseerd op de aanwezigheid van grote graanoverschotten in de Verenigde Staten, die met behulp van overheidsfinanciën werden opgebouwd en waaruit sinds 1954 bijna \$ 25 mrd. aan voedselhulp (PL 480) werd verschaft, vooral aan Azië.

De Verenigde Staten zijn door middel van de Agricultural Act van 1970 een duidelijk andere richting ingeslagen. De secretary of Agriculture Earl Butz wenst — aldus de *Far Eastern Economic*

3) Zoals later in dit artikel besproken, heeft minstens 20% van de bevolking in ontwikkelingslanden (exclusief de centraalgeleide landen als China, Cuba, enz.) dagelijks gemiddeld te weinig te eten om zelfs maar de energiebehoefte van het lichaamsonderhoud — dus afgezien van enige lichamelijke arbeid — te kunnen dekken. Deze meest recente schatting van de FAO is bovendien aan de voorzichtige kant gehouden. Directe graanconsumptie heeft zeker voor deze mensen absolute voorrang boven vleesconsumptie.

4) Argentinië, Australië, Canada, EG, Verenigde Staten.

5) Japan, Pakistan, Thailand, Verenigde Staten.

6) Argentinië, Australië, Canada, Verenigde Staten.

7) De regering beheerde deze door middel van de Commodity Credit Corporation, welke tevens het aanbod reguleerde door middel van steunprijzen en omvangrijke regeringsaankopen.

Tabel 1. Recente veranderingen in de exportprijzen van granen (US dollar per ton)

	Tarwe US, no. 2, hard winter, ordinary, fob Gulf	Rijst (Thai, white, 5 percent, fob Bangkok)	Mais (yellow, no. 2, fob Gulf)
1972 jan.	60	131	51
juni	60	136	53
dec.	104	186	69
1973 jan.	108	179	79
juni	106	205	102
dec.	199	521	113
1974 jan.	214	538	122
febr.	220	575	131
maart	191	595	126

Bron: FAO, *Preliminary assessment of the world food situation, present and future*, april 1974.

Tabel 2. Gemiddelde jaarlijkse groeipercentages van de voedselproductie en de bevolking

	1952-1962		1962-1972	
	bevolking	voedselproductie	bevolking	voedselproductie
Ontwikkelde markteconomieën	1,2	2,5	1,0	2,4
West-Europa	0,8	2,9	0,8	2,2
Noord-Amerika	1,8	1,9	1,2	2,4
Oceanië	2,2	3,1	2,0	2,7
Oost-Europa en USSR	1,5	4,5	1,0	3,5
Totaal ontwikkelde landen	1,3	3,1	1,0	2,7
Ontwikkelingslanden markteconomieën ...	2,4	3,1	2,5	2,7
Afrika	2,2	2,2	2,5	2,7
Verre Oosten	2,3	3,1	2,5	2,7
Latijns-Amerika	2,8	3,2	2,9	3,1
Nabije Oosten	2,6	3,4	2,8	3,0
Aziatische Centraal geleide stelsels	1,8	3,2	1,9	2,6
Totaal ontwikkelingslanden	2,4	3,1	2,4	2,7

Bron: zie verwijzing bij tabel 1.

Tabel 3. Projecties van procentuele jaarlijkse groei van de vraag naar voedsel en de produktie (van granen) (1969/1971 - 1985)

	bevolkingsgroei	vraag	produktie
Ontwikkelde landen	0,9	1,6	2,8
Markteconomieën	0,9	1,5	2,4
Oost-Europa en USSR	0,9	1,8	3,5
Ontwikkelingslanden (markteconomieën)	2,7	3,7	2,6
Afrika	2,9	3,9	2,5
Azië en Verre Oosten	2,6	3,5	2,4
Latijns-Amerika	3,1	3,6	2,9
Nabije Oosten	2,9	4,2	3,1
Aziatische centraal geleide stelsels	1,6	3,1	2,6
Alle ontwikkelingslanden	2,4	3,5	2,6
Wereld	2,0	2,5	2,7

Bron: zie verwijzing bij tabel 1.

Review van 3 juni jl. — zoveel mogelijk van de huidige gunstige wereldmarkt-situatie te profiteren. De meeste graan-opslagplaatsen van de regering 7) zijn overgedaan aan particuliere handelaren en terwijl de produktie voor export wordt gestimuleerd, is de hoeveelheid graan die in 1973/1974 als voedselhulp onder het „Food for peace” (PL 480)-programma wordt verscheept, drastisch verminderd vergeleken bij voorgaande jaren.

Dit alles betekent onder andere dat er een geheel ander systeem van bevoelging

moet worden opgebouwd tegen de ongetwijfeld in de toekomst weer terugkerende misoogsten in de wereld. De voorstellen, die daartoe door de FAO zijn gedaan, komen op de Wereldvoedselconferentie ter sprake. Ze zijn gericht op het aanleggen van nationale voedsel- en met name graanvoorraden, voor eigen binnenlands gebruik en in bepaalde landen voor export, en het instellen van permanent overleg over het gebruik van deze voorraden.

Het is overigens een onjuiste voorstelling van zaken, als men de voedsel-

crisis van 1972/1974 alleen toeschrijft aan het slechte weer. Een groot deel van de moeilijkheden, die recent aan het licht kwamen, hebben zich in het verleden opgestapeld. Er zijn duidelijk structurele factoren die ertoe leiden dat in veel ontwikkelingslanden de produktie zich niet voldoende heeft uitgebreid. In 39 van de 71 landen, waarvoor de FAO de ontwikkeling sinds 1953 heeft onderzocht, blijkt de produktie van voedsel zelfs de koopkrachtige vraag ernaar niet te kunnen bijhouden. Hieronder vallen dichtbevolkte landen als India, Pakistan, Indonesië, Nigeria en de Philippijnen. In de laatstgenoemde drie landen is de groei der voedselproduktie beneden de groei der bevolking gebleven.

Tabel 2 laat zien dat dit laatste weliswaar niet geldt voor alle ontwikkelingslanden te zamen, maar dat het niet veel scheelt. Het meest onrustbarend is de daling van de groei van der produktie gemeten over de periode 1962-1972 in vergelijking tot de periode 1952-1962. De FAO laat overigens niet na er nadrukkelijk op te wijzen, dat het verschil tussen de ontwikkelde en de ontwikkelingslanden — in tegenstelling tot een wijdverbreide mening — niet lag in de groeisnelheid van hun landbouwproduktie zelf (zie tabel 2), maar in de groei van de vraag, welke gedurende de laatste 20 jaar in de rijke landen 2,5% per jaar bedroeg tegen 3,5% per jaar in de arme landen. Het is vooral de bevolkingsgroei die aan dit verschil ten grondslag ligt.

Toekomstig voedseltekort?

Ook los van de crisistemming van dit ogenblik geeft een analyse van de middellange- en lange-termijnperspectieven voor de voedselvoorziening van de Derde Wereld aanleiding tot zeer ernstige conclusies.

Tabel 3 vat de voornaamste resultaten samen van de voorlopige projecties voor 1985 van de FAO. Bij deze projecties moeten een aantal opmerkingen worden gemaakt. In de eerste plaats hebben de vraagcijfers betrekking op alle belangrijke voedingsmiddelen; de produktiecijfers betreffen alleen granen. In de tweede plaats zijn vraag en produktie onafhankelijk van elkaar berekend en is er dus geen rekening gehouden met de tussentijdse invloed van de vraag op de produktie en omgekeerd. Verder is verondersteld, dat alle relatieve prijzen constant blijven. Er is voorts alleen rekening gehouden met de koopkrachtige vraag. Voor de schatting der bevolkingsgroei (de belangrijkste factor aan de vraagzijde) is gebruik gemaakt van de meest recente becijferingen van de UN Population Division (1974), welke verwacht dat de ontwikkelde landen in de jaren zeventig en tachtig een bevolkingsgroei van 0,9% per jaar en de niet-communistische ontwikkelingslanden een groei van 2,7% zullen hebben. Dit levert, te zamen met het effect van de

inkomensgroei, groei voeten van de vraag van resp. 1,6% en 3,7% op.

De projecties voor de omvang der productie zijn veel minder zeker. Zoals gezegd, hebben de cijfers betrekking op granen en vormen dus slechts een benadering. De FAO heeft — om het onvermijdelijke element van subjectiviteit hierbij zo klein mogelijk te houden — gekozen voor de veronderstelling, dat in de komende 15 jaar de technologische vooruitgang in de graanproductie dezelfde dynamiek zal vertonen als in het verleden en dat er geen belangrijke wijzigingen in het overheidsbeleid optreden. (Dit laatste staat juist als het centrale thema ter discussie op de wereldvoedselconferentie). Vandaar dat men — na zorgvuldige studie — de groei van de productie in de periode 1961/1963 tot 1973 heeft uitgekozen als basis voor een (exponentiële) trendextrapolatie 8). De resultaten zijn — op zijn zachtst gezegd — verontrustend. De jaarlijkse groei van de productie tot 1985 in de ontwikkelingslanden (excl. communistische landen) van 2,6% zou zelfs niet voldoende zijn om de groei der bevolking bij te houden, laat staan de groei van de koopkrachtige vraag. In de communistische ontwikkelingslanden zal — naar de verwachting van de FAO — de groei van de koopkrachtige vraag eveneens de groei van de productie overtreffen, ondanks de lage bevolkinggroei. Dit illustreert het hardnekkige karakter van het deficit: een lage bevolkinggroei maakt — ceteris paribus — een hogere groei van het inkomen per hoofd mogelijk, die — zeker op het voedingsniveau waarop ontwikkelingslanden zich bevinden — de koopkrachtige vraag naar meer en beter voedsel weer vergroot.

De FAO trekt een tweetal conclusies. Het lijkt haar in de eerste plaats niet waarschijnlijk, dat er in 1985 een graan tekort zal bestaan op *wereldniveau*. Maar — en dat is de tweede conclusie — het lijkt ondenkbaar, dat commerciële import plus een groot voedselhulpprogramma van de rijke landen in staat zullen zijn de geprojecteerde invoerbehoefte der ontwikkelingslanden (tegen huidige marktprijzen voor 1985 geraamd op \$ 16 mrd. tot \$ 18 mrd. per jaar en dat alleen nog voor granen) te dekken. Daar komt bij, dat de huidige structuur van de voedselhulp — vooral de bilaterale hulp — duidelijk remmend werkt op de eigen productie in ontwikkelingslanden 9). Gegeven de permanente betalingsbalansnood van een groot aantal deficitlanden, is de conclusie onontkoombaar dat — naast een omvangrijk programma van *financiering* van voedseloverdrachten — de productiegroei in deze landen aanzienlijk moet worden versneld.

In het Indicatieve World-Plan van de FAO (IWP), dat tegen het einde der jaren zestig werd opgesteld voor de planning van de landbouwproductie, was er ook sprake van de productie van 3,5% tot 4% per jaar. De FAO stelt in haar

recente analyse, dat deze streefcijfers van het IWP *niet* onrealistisch waren. Het is ook nu nog mogelijk deze groei te bereiken, mits er aan vier voorwaarden wordt voldaan: 1. regeringen moeten erin slagen voldoende middelen uit binnenlandse besparingen vrij te maken en — bij de allocatie van deze middelen — de noodzakelijke prioriteit verlenen aan landbouw- en plattelandsontwikkeling; 2. regeringen moeten vaart zetten achter die institutionele veranderingen die essentieel zijn om snelle landbouwontwikkeling te ondersteunen, met name programma's om grotere groepen van kleine boeren en landloze arbeiders te bereiken; 3. de politieke stabiliteit moet voldoende zijn om regelmatige vooruitgang mogelijk te maken; 4. een voldoende hoeveelheid internationale hulp moet beschikbaar komen.

De FAO somt vervolgens alle elementen op, die in aanmerking komen voor een succesvolle politiek van productie-verbod: landbouwontginning en -verbetering, irrigatie (m.n. door middel van grondwater), gebruik van verbeterde zaadsoorten te zamen met meer kunstmest en plantenbescherming, een sociaal verantwoord evenwicht tussen uitbreiding der werkgelegenheid en selectieve mechanisatie. De indruk die men krijgt uit deze beschrijving is, dat de grenzen der technologische mogelijkheden bij lange na niet bereikt zijn, noch met betrekking tot de vergroting van de productiefactoren zelf (land- en waterontwikkeling), noch voor een meer efficiënte aanwending ervan (een voorbeeld is de recente technologische doorbraak in de ontwikkeling van „eiwitrijke” graanvariëteiten). Ook voor de bestrijding van regelrechte verspilling en onnodig verlies van voedsel (en produktiemiddelen) zijn er nog veel verbeteringen mogelijk: intensiever landgebruik, betere plantkeuze, zorgvuldiger irrigatie, betere oogsttechnieken, transport, opslag en distributie.

Tevens blijkt echter hoe onontkoombaar de vier zojuist opgesomde voorwaarden zijn. Men zou deze voorwaarden beslist nog scherper en meer adequaat kunnen formuleren. Zo is — op het nationale vlak in ontwikkelingslanden — de groei van de landbouwproductie afhankelijk van de groei der koopkrachtige vraag, en dat vereist inkomensgroei, maar vooral drastische verbetering in de inkomensverdeling (landhervorming!). Op het internationale vlak is *niet alleen* een zeer aanzienlijke vergroting van de hulp noodzakelijk (zo worden de *jaarlijkse* kosten van de benodigde „land- en waterontwikkeling” door de FAO geschat op \$ 3,5 mrd. tot \$ 4,5 mrd., waarvan een flink deel in buitenlandse valuta); ten minste even belangrijk is dat er een eind wordt gemaakt aan de funeste combinatie van „laissez-faire”-politiek en protectie, die de rijke landen tot nu toe hebben gevolgd. „Laissez-faire”, waar het de veiligstelling van *eigen* verbruik van schaarse grondstoffen (voedergra-

nen, kunstmest) betreft ten koste van ontwikkelingslanden; protectie wat betreft hun eigen landbouwproductie, die vaak via zwaar gesubsidieerde export de wereldmarkt bederft voor die ontwikkelingslanden, die zelf potentieel exporteurs zijn.

Een bijna dramatisch voorbeeld van de gevolgen van „laissez-faire” (of jet „recht” van de sterkste) op internationaal vlak biedt de huidige kunstmest-situatie. In 1971/1972 was het wereldverbruik van stikstofhoudende kunstmest (de belangrijkste component in het totale kunstmestpakket en essentieel voor de verbouw van hoogwaardige variëteiten) ongeveer 35 mln. ton. Hiervan werd 3,4 mln. ton in de communistische landen van Azië verbruikt (ca. 10%), 6 mln. in alle andere ontwikkelingslanden (ca. 17%) en de rest in de rijke landen (73%). De groei van de wereldvraag (8% per jaar) is groter dan de trendmatige groei van de productie (6%), o.a. als gevolg van gebrek aan investeringen en onvoldoende capaciteitsbenutting. Naar schatting zou er in 1970/1974 een tekort zijn van 1,2 mln. ton, waarvan 0,3 mln. ton en 0,2 mln. ton ten laste zou komen van resp. de Amerikaanse en Westeuropese markt. De rest (0,7 mln. ton) komt tot uitdrukking in verlaging van de export naar ontwikkelingslanden, die voor 40% tot 50% hun behoeften dekken door invoer uit de rijke landen. Vooral Zuid- en Zuid-Oost-Azië zullen de gevolgen hiervan te dragen krijgen; in India gaat iedere miljoen ton minder verbruik van kunstmest gepaard met een produktiedaling in de graansector van 10 mln. ton 10). Het is evident, dat het geven van prioriteit aan de groei der voedselproductie in de ontwikkelingslanden een of andere vorm van internationale distributie impliceert van dit soort essentiële „inputs”, als deze — zoals thans het geval is — erg schaars zijn 11).

8) De keuze voor exponentiële extrapolatie impliceert een aanmerkelijk optimistischer veronderstelling dan wanneer men lineaire extrapolatie zou toepassen. De eerste cijfers liggen nl. 20% tot 30% hoger dan de laatste.

9) Otto Matzke, voormalig directeur van de Project Management Division van het UN/FAO World Food Program, beargumenteert in een indringend artikel in *Ceres* (mei-juni 1974), dat verreweg de beste oplossing voor de noodzakelijke voedseloverdrachten van de rijke surpluslanden naar de deficitlanden zou zijn het verschaffen van de benodigde financiële middelen, om de laatste in staat te stellen commerciële aankopen te verrichten bij de goedkoopste producenten (bijv. andere ontwikkelingslanden met een surplus!).

10) Gegevens ontleend aan World Bank: *World grain and rice situation and outlook*, mei 1974; *Ceres*, mei/juli 1974.

11) Wat betreft fosfaten, waarvan Marokko thans de belangrijkste exporteur is, wordt de spectaculaire omslag van een situatie van overproductie naar een situatie van schaarste door J.-P. Séréni toegeschreven aan het marktontwrichtende optreden van grote Amerikaanse oliemaatschappijen, die door het opkopen van Amerikaanse fosfaatbedrijven een overheersende rol op de totale kunstmestmarkt zouden hebben nagestreefd (*Jeune Afrique*, 30 maart 1973).

Tabel 4. Dagelijkse voorziening met calorieën, per hoofd van de bevolking voor diverse inkomensgroepen; India (Maharashtra 1971)

inkomen Rs/maand per hoofd	percentage gezinnen	verbruik in Kcal. per hoofd per dag
15	1	940
15 - 25	23	1.540
25 - 35	26	1.950
35 - 45	18	2.240
45 - 55	15	2.590
55 - 65	8	3.150
65 - 75	5	3.110
75 +	4	2.990

Bron: zie verwijzing bij tabel 1.

Ondervoeding

Tenslotte een enkel woord over de omvang van de ondervoeding in de wereld. De grimmige werkelijkheid daarvan wordt versluierd door de nationale gemiddelden voor calorieverbruik per hoofd (12). Maar zelfs deze laatste cijfers laten in 1970 nog een tekort zien van meer dan 10% in 25 landen en van minder dan 10% in 37 landen.

Op basis van een conservatieve schatting voor de minimale energiebehoefte van een niet-werkende jonge volwassene (voor Azië 1.900 Kcal. per dag) komt de FAO tot het verbijsterende aantal van ten minste 400 mln. mensen, die deze behoefte niet kunnen dekken. In veel gebieden van de Derde Wereld betekent dit, dat 1 op de 4 of 5 mensen ondervoed is, waarbij de situatie in de steden veel ongunstiger is dan op het platteland. Onvoldoende calorieverbruik is direct te relateren aan een zeer laag inkomen (tabel 4).

De FAO schat, dat 200 mln. kinderen in de wereld aan ondervoeding lijden en dat de helft van de sterfgevallen onder kinderen in ontwikkelingslanden terug te voeren is op ondervoeding. Dit hangt samen met de verdeling van voedsel binnen het gezin. Als er voor een gezin te weinig voedsel is, hebben de werkende volwassenen de neiging om het grootste deel voor zich zelf te nemen. Kinderen en vaak ook de vrouw worden daarvan de dupe. Kinderen hebben een bijzondere behoefte aan energie voor het ontplooiën van activiteiten en voor lichamelijke groei, maar een lusteloos en inactief kind vormt niet zo'n bedreiging voor de overleving van het gezin als een arbeidsongeschikte volwassene.

Men zoekt overigens vergeefs in het FAO-rapport naar een uitgewerkt verband tussen voldoende voedselproductie en het bestrijden van ondervoeding, behalve dan de voor de hand liggende vaststelling dat het eerste een noodzakelijke voorwaarde is voor het tweede. Als voornaamste oorzaak van ondervoeding wordt armoede en gebrek aan werkgelegenheid aangewezen. Het centrale vraagstuk is in hoeverre de huidige sociaal-economische structuren belangrijke verbeteringen op dit punt toelaten. De FAO zegt voorzichtig: „This might entail very deep trans-

formations in present socio-economic structures”.

Elders in het rapport erkent de FAO, dat de groene revolutie waarschijnlijk bijgedragen heeft tot een vergroting van de inkomensongelijkheid op het platteland. Er is een zeer duidelijke bevoordeling ten gunste van de „kredietwaardige” grotere boeren, vooral wat betreft de voortschrijdende mechanisatie en de benutting van irrigatie. De armen op het platteland — de kleine boeren en landloze arbeiders — zijn er relatief op achteruit gegaan, in sommige gevallen zelfs in absolute zin.

Dit onderstreept nog eens ten overvloede, dat een snelle toename van de voedselproductie gepaard kan gaan met een verlaging van het peil der voeding voor de massa van de bevolking. Zoals ook de huidige totale beschikbaarheid van voedsel in de wereld (750 kg graanequivalenten per hoofd per jaar) voldoende zou zijn voor iedereen, als het verbruik niet zo geconcentreerd was in de rijke landen.

P. H. J. J. Terhal

12) In tegenstelling tot vroegere studies concentreert de aandacht van de FAO zich vooral op energiebehoefte (calorieën) en verbruik. Het onderscheid tussen „malnutrition” (ondervoeding door verkeerde dieetsamenstelling, met name gebrek aan eiwitten) en „undernutrition” (ondervoeding door onvoldoende hoeveelheid voedsel, dus caloriegebrek) wordt niet langer gehanteerd. Recente onderzoeken hebben aangetoond, dat „proteïne-malnutrition” veel meer dan werd aangenomen voorkomt uit een kwantitatief gebrek aan voedsel, dus uit gebrek aan adequate energievoorziening. Het menselijk lichaam verbruikt in zo'n geval namelijk een deel van het eiwit als energiebron (zie verder „technical annex” van het FAO-rapport).

P. Burrows en Th. Hitiris: *Macro-economic theory; a mathematical introduction.* John Wiley & Sons, 1974, 210 blz., f. 32,90.

De bestaande grote hoeveelheid macro-economische tekstboeken is met weer één boek uitgebreid. De twee in Engeland wonende auteurs geven geen rechtvaardiging voor deze uitbreiding. Zij vermelden slechts dat zij dit boek hebben geschreven met het doel studenten die al een tekstboek hebben gelezen een formelere aanpak van de theorie te verschaffen. Zoals de ondertitel suggereert blijkt dit formele neer te komen op een mathematische aanpak. Het lijkt mij juist het boek op twee zaken te beoordelen: allereerst in hoeverre zijn de auteurs in hun opzet geslaagd en in de tweede plaats in hoeverre voorziet dit boek in een behoefte.

Wat de in het boek behandelde onderwerpen betreft het volgende. Het werkt via het eenvoudige Keynesiaanse vraagmodel en een beschrijving van de monetaire sector naar het IS/LM-model voor een gesloten volkshuishouding toe. De hieruit resulterende geaggregeerde vraagfunctie wordt met de geaggregeerde aanbodfunctie geconfronteerd. Ver-

volgens wordt het buitenland in de analyse betrokken. Binnen het kader van het IS/LM-model voor een open economie wordt aandacht besteed aan een eigentijds onderwerp zoals de toewijzing van instrumenten van economische politiek aan doelvariabelen. De daarna ten tonele gevoerde dynamica dient in hoofdzaak om de multiplier-acceleratorinteractie te bespreken. Alvorens aan de groeitheorieën relatief weinig bladzijden te besteden, schenken de auteurs aandacht aan het monetaristisch-fiscale debat.

Qua opzet is het boek logisch en overzichtelijk; in de behandeling van de onderwerpen zeer formeel: de veronderstellingen, welke worden gemaakt, worden doorgaans duidelijk opgesomd. Helaas gebeurt dit niet in het eenvoudige Keynesiaanse model, met het gevolg dat de in de lijst van symbolen als reëel inkomen aangeduide Y naderhand (blz. 69) als reëel wordt gedefinieerd via het quotiënt van Y en de algemene prijsindex. Als sterke punten van dit boek zou ik willen noemen dat het in tegen-

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (070) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11,
toestel 31 15.

(I.M.)

stelling tot vele Amerikaanse tekstboeken het buitenland in het IS/LM-model incorporeert en verder de ruime aandacht die actuele zaken als het „assignment-problem” en de monetaristisch-fiscale controversie krijgen. Aan de andere kant vind ik het jammer dat er geen aandacht wordt besteed aan de Nationale Rekeningen; deze vermogen doorgaans het begrip van de theorie immers wordt vergroten. Terecht kan men echter tegenwerpen dat de behandeling daarvan niet strookt met het doel dat de schrijvers stellen. Eveneens op het persoonlijke vlak ligt het gemis van de tegenstelling Keynes-Klassieken, die niet expliciet wordt behandeld; ook niet in hoofdstuk 4 dat daar m.i. wel degelijk om vraagt. Fundamentele kritiek heb ik echter op de volgende twee zaken: allereerst is het overzicht der gebruikte wiskunde zo summier dat bijvoorbeeld de omschrijving van een determinant meer vragen oproept dan beantwoordt. In de

tweede plaats noemen de auteurs nimmer het „correspondence principle”: de dynamische analyse welke de comparatieve statica dient te vergezellen. Zouden zij zich aan deze gedragsregel gehouden hebben dan zouden zij krasse uitspraken over het bereiken van een nieuw evenwicht in een statisch geformuleerd model niet gedaan hebben (blz. 61).

Ondanks deze kritiek is de totaliteit van het boek zodanig dat ik gerust durf te schrijven dat de auteurs in hun opzet zijn geslaagd; de beste breister laat immers wel eens een steekje vallen. De vraag of het boek in een behoefte voorziet, zou ik echter minder positief willen beantwoorden. Waarom zou men zijn toevlucht zoeken bij voornamelijk mathematisch georiënteerde boeken terwijl er voldoende goede tekstboeken zijn waarin én de theoretische én de mathematische aanpak zijn geïntegreerd.

J. de Vries

Prof. Dr. R. Slot en J. M. Vecht (red.), m.m.v. Drs. J. G. Geverink en Drs. J. G. L. Verdurmen: Zicht op cijfers. Een inleiding tot de analyse van jaarrekeningen. Agon Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1974, 160 blz., f. 22,50.

Men mag hoge verwachtingen koesteren als twee gerenommeerde auteurs op het gebied van de bedrijfseconomie elkaar vinden bij het schrijven van een inleidend boek over de analyse van jaarrekeningen, een onderwerp waarover in Nederland weinig oorspronkelijke literatuur bestaat.

Het boek is blijkens het „Woord vooraf” bestemd voor het bedrijfsleven en het onderwijs. Wat het laatste betreft achten de auteurs het boek bruikbaar voor: HEAO, SPD, NIVRA, MO-boekhouden, de postdoctorale accountantsopleiding en het doctoraal examen economie.

Het boek bestaat uit twee delen:

- het eerste gedeelte bevat een beschouwing over de functie van de jaarrekening en de betekenis van de jaarrekeninganalyse (hoofdstuk 1) en een uiteenzetting over de techniek van de analyse met behulp van kengetallen (hoofdstuk 2);
- het tweede gedeelte geeft de uitwer-

king van de analysetechniek aan de hand van gepubliceerde jaarverslagen van een drietal grote Nederlandse ondernemingen (hoofdstuk 3 t/m 5).

Het eerste hoofdstuk heeft Vecht voor zijn rekening genomen. Aan de hand van een gestileerd overzicht van een aantal samenwerkingsvormen, een onderscheiding gebaseerd op de mate van samengaan van leiding (ondernemerscapaciteit) en eigendom (financiering), worden de functies van de jaarrekening globaal toegelicht (par. 1). In de tweede paragraaf wordt een duidelijke uiteenzetting gegeven over de verhouding jaarverslag en jaarrekening, waarbij, mede gezien de bepalingen van de Vierde Richtlijn van de EEG-commissie daaromtrent, aan de inhoud en functie van het directieverslag uitvoerig aandacht is besteed.

De derde paragraaf tracht antwoord te geven op de vraag wat men met de jaarrekeninganalyse wenst te bereiken. Een doelstelling, die als volgt wordt

omschreven: „Het verkrijgen van inzicht in de financiële positie van de onderneming op zeker moment naast inzicht in de toekomstige ontwikkeling van de onderneming”. Een inzicht dat van belang kan zijn voor (potentiële) beleggers, leveranciers, werknemers en (potentiële) concurrenten.

In het resterende gedeelte van deze paragraaf besteedt Vecht aandacht aan een aantal (ver)onderstellingen, die de exactheid van de weergave van de financiële positie en de resultaten beperken, zoals de balansdatum is slechts een momentopname, de gulden = guldenregel, subjectieve afschrijvingsbedragen, het ontbreken van homogene nomenclatuur, de ontoereikendheid van de „human resource accounting” enz.

Uitgebreid wordt stilgestaan (par. 4) bij art. 5, lid 1 van de Wet op de Jaarrekening van ondernemingen, dat betrekking heeft op de waarderingsgrondslagen van de diverse posten in de jaarrekening; aan de hand van twee praktijkvoorbeelden wordt de betekenis van dit artikel duidelijk toegelicht.

Slot heeft hoofdstuk 2 geschreven, waarin, na een korte inleiding (par. 1), de techniek van het analyseren van de externe jaarrekening met behulp van kengetallen wordt besproken. Daartoe wordt een 16-tal kengetallen (met hun varianten) voor de rentabiliteit, de groei, de solvabiliteit en de liquiditeit ten tonele gevoerd (par. 2), waarvan, met behulp van een gestileerde jaarrekening, op zich zelf en in hun onderlinge relatie, een duidelijke en grondige uiteenzetting wordt gegeven.

Nogmaals wordt, terecht, gewezen op de relatieve betekenis die men aan de kengetallen en hun normen moet toekennen, door te wijzen op de complicaties die zich (kunnen) voordoen bij hun bepaling op basis van de externe jaarrekening (par. 3). Onder „norm” wordt in dit verband (par. 4) verstaan: „De waarde (of een indicatie van de waarde), die een bepaald KGT (= kengetal — JD) ten minste of ten hoogste zou moeten hebben om de er in uitgedrukte financieel-economische grootte bevredigend te kunnen achten”. Op de bepaling van de grootte van de normen voor de kengetallen wordt uitgebreid ingegaan, met name wat betreft de rentabiliteitsgetallen.

Omtrent dit voortreffelijke eerste gedeelte zouden wij nog gaarne de volgende opmerkingen maken.

- Het hoofdstuk van Vecht zou aan diepgang gewonnen hebben indien verder zou zijn ingegaan op de verschillende denkbeelden over de functies van de jaarrekening en de wijze waarop deze functies zouden moeten/kunnen worden vervuld voor de diverse groepen van belanghebbenden.
- Ook het hoofdstuk van Slot komt onzes inziens voor uitbreiding in aanmerking. Men zou, getuige de zin „Uiteraard wordt het meeste inzicht verkregen door de verticale, horizon-

tale en bedrijfsvergelijkende analyse te combineren", mogen verwachten dat elk van deze manieren van analyseren uitgebreid aan de orde komt. De bedrijfsvergelijkende analyse komt er echter wel zeer karig af. Tevens ontbreekt een uiteenzetting over een in ieder belangrijk Amerikaans handboek voorkomend overzicht, nl. de „Staat van Herkomst en Besteding der Middelen". Slechts summier wordt in het tweede gedeelte aandacht aan dit onderwerp besteed.

Het tweede gedeelte, dat ongeveer 2/3 deel van het boek beslaat, bevat de analyse van de jaarrekeningen van Philips, Albert Heijn en Naarden Internationaal door resp. Slot, Geverink en Verdurmen. Het feit dat de analyses door drie verschillende auteurs zijn uitgevoerd doet zich sterk gevoelen. Met enige goede wil is het nog mogelijk een algemene structuur te onderscheiden, die er grosso modo als volgt uitziet: historische ontwikkeling, concernstructuur, afzetmarkt(en), jaarverslag, jaarrekening en analyse van de jaarrekening.

Het is jammer dat de auteurs de analyses van de jaarrekening niet meer hebben geschematiseerd, d.w.z. op basis van een min of meer flexibel, van tevoren vastgesteld, patroon hebben doen verlopen. Zelfs bij een meer gestileerd en gestructureerd geheel zou men toch nog komen op vragen, zoals:

- Waarom analyseert de ene auteur het jaarverslag en de andere de jaarrekening van de ondernemingen?
- Waarom wordt bij Philips de „Staat van Herkomst en Besteding der Middelen" omgewerkt, bij Naarden verkort opgenomen en is er bij Albert Heijn niets over te vinden?
- Waarom is er zo'n grote discrepantie in de lengte van de analyses?
- Waarom wordt alleen bij Albert Heijn de jaarverslaggeving aan onder meer de Wet op de Jaarrekening getoetst?

Dergelijke verschillen en vragen hadden naast een bedrijfsvergelijkende analyse in een apart hoofdstuk samengevat en verantwoord kunnen worden. Hierbij zouden dan vanuit de gezichtspunten van de diverse belanghebbenden de ondernemingen voorzichtig met elkaar vergeleken kunnen worden.

Afgezien van deze kritiek op het tweede gedeelte, moet worden geconstateerd dat de afzonderlijke auteurs, met name Slot, een duidelijke en verantwoorde analyse geven van de jaarverslagen(rekeningen) van de genoemde ondernemingen.

De auteurs vragen zich in hun „Woord vooraf" af, of, indien het boek aan de behoefte zal blijken te beantwoorden, hetgeen onzes inziens zeker het geval zal zijn, overwogen zou kunnen worden in een vervolgedeelte analyses te geven van andersoortige onderne-

mingen. Naar onze mening zou dat zeer nuttig zijn. Wellicht is het dan mogelijk:

- a. steeds enkele gelijksoortige ondernemingen (binnen een branche) te kiezen, waaronder ook die welke niet zo goed draaien, omdat op deze manier vergelijking beter mogelijk is, met alle voordelen van dien;
- b. en daarbij analyses van jaarrekeningen van ondernemingen van verschillende aard op te nemen, met een, naar onze mening in dit boek erg gemiste, vergelijkende analyse.

Concluderend menen wij te mogen zeggen dat het in dit boek gebodene grote waardering verdient en dat de in de aanhef vermelde hoge verwachtingen, bij nadere bestudering, zeer zeker zijn uitgekomen. Tenslotte nog een praktisch punt: het verdient aanbeveling balansen, resultatenrekeningen, tienjarenoverzichten, kengedaten e.d. op te nemen op uitklapbare bladen, hetgeen veel geblader kan voorkomen.

J. Dijkma

Totaal overzicht van de resultaten van negen gemeenten (deel III). Veldkamp Marktonderzoek BV, Amsterdam, 1974, 188 blz.

Verslag van het onderzoek naar de relatie tussen de burgers en de gemeentelijke overheid. Dit onderzoek is in 1971 met financiële steun van het Ministerie van CRM aangevangen en heeft tot doel inzicht te verschaffen in de relatie tussen de bevolking en de gemeentelijke overheid. Tevens probeert het onderzoek informatie te verschaffen, op basis waarvan bepaald kan worden in hoeverre beleidsmaatregelen zinvol zijn. Het rapport geeft een overzicht van de resultaten van het onderzoek weer voor de gemeenten: Den Haag, Utrecht, Leiden, Gouda, Haarlemmermeer, Voorburg, Bussum, Zoetermeer en Leidschendam. In een algemene slotbeschouwing worden de resultaten in onderling verband gezien.

Mr. H. B. A. Verhoeven en Mr. M. G. A. W. Tijs: Fiscale oudedagsreserve voor zelfstandigen. Kluwer BV, Deventer, 1974, 94 blz., f. 16,50.

In dit boek worden de hoofdlijnen van de regeling van de fiscale oudedagsreserve voor zelfstandigen uiteengezet en wordt een beschrijving gegeven van de werking van de nieuwe regeling. Tevens zijn de door de minister van Financiën ontwikkelde opvattingen en de door hem in het vooruitzicht gestelde toepassingen van de hardheidsclausule verwerkt.

Mr. G. B. J. Hilterman: De toestand in de wereld 1973. Bonaventura BV, Amsterdam, 1974, 208 blz., f. 14,90.

Een jaarboek met hoogtepunten en hoofdzaken van 1973 en begin 1974

met politieke prenten van Fritz Behrendt. Behandeld worden o.a. Nixon, Watergate, het Midden-Oosten, de energiecrisis, de Europese politiek crisis, hoe rood is Europa?, Nederland gedooft de Nieuwe Tijd en Zuid-Afrika.

De rijdende winkel 1971-1972-1973. Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Den Haag, 1974, 111 blz., f. 22,50.

Rapport n.a.v. een onderzoek over de rentabiliteit van rijdende winkels en de omstandigheden welke van invloed kunnen zijn op de rentabiliteit van deze moderne distributievorm die zich gedurende de laatste jaren vooral in de zuivelsector sterk heeft ontwikkeld.

Dat schort er aan! Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales, Utrecht, 96 blz., f. 3,75.

Voor een reeks van terreinen wordt aangegeven waarom het terugkeren naar de arbeid voor grote groepen vrouwen zo'n moeizaam gebeuren is. De terreinen, die achtereenvolgens worden belicht, zijn: arbeidsmarkt; onderwijs; arbeidsrol, arbeidsvoorwaarden en positie in het arbeidsproces; belemmeringen vanuit het gezin; woonomgeving. Tevens probeert het boekje aan te geven welke mogelijkheden er bestaan om in het arbeidsproces terug te keren en hoe ze bereikt kunnen worden.

ESB

Mededeling

Almere; nieuwe stad

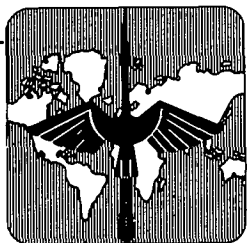
Op woensdag 20 november a.s., 10.00 uur, organiseert het Koninklijk Instituut van Ingenieurs in samenwerking met andere organisaties een symposium over het nationale, regionale en wetenschappelijke belang van de rapporten: *Ontwerp Almere-haven en Almere 1985, aanzet tot een ontwikkelingsstrategie 1970-1985-2000.*

Inleidingen worden gehouden door: Prof. Dr. Ir. R. H. A. van Duin: Het ruimtelijk kader; Ir. D. H. Frieling: Ontwikkelingsbeleid; Prof. Dr. F. Grunfeld: Vragen over het sociologisch perspectief; Drs. M. de Smidt: Werkgelegenheid; Prof. Ir. H. Wiggerts: Infrastructuur; Drs. G. E. Engberts: Vragen over het organisatorisch perspectief.

Plaats: RA1-gebouw, Amsterdam.

Kosten: f. 45; studenten: f. 25; koffiemiddag: f. 10.

Aanmelding door overmaking van de kosten op girorekening 1777070 t.n.v. Congresbureau K1vl te Den Haag, onder vermelding van: Almere; naam en adres van de deelnemer(s); wel/geen koffiemiddag; wel/geen NS-reductiebon (voor dagretour naar Amsterdam).

**INSTITUTE OF
SOCIAL STUDIES
THE HAGUE**

**PROFESSOR
or
READER**

**in Development
Economics**

in the
Development Planning Workshop

The Institute of Social Studies is inviting applications for the above post. The appointment will be for two years in the first instance, starting preferably on 1st September 1975, with possibility for extension.

This post is attached to the Workshop Development Planning which is responsible for teaching programmes in Socio-Economic Planning, Project Analysis and Statistics and National Accounting at post-graduate diploma and master degree level. The students are graduates from Developing countries and all teaching is conducted in English.

The candidate having an academic experience consistent with the rank offered is expected to have a special interest in development problems (institutions and policies). He is also expected to have spent some time in developing countries in research or consulting capacity. He should be acquainted with problems and techniques of development planning. Proficiency in econometrics will be appreciated.

Ability and willingness to become a part of a multi-disciplinary team is considered essential. Apart from the duties within the Workshop the appointed candidate may also be asked to contribute to the work of other workshops and of the whole Institute.

Salary in accordance with Dutch governmental salary system.

Applications with curriculum vitae and names and addresses of references should be sent to the Rector, Institute of Social Studies, 27 Molenstraat, The Hague, not later than December 31, 1974.

**De Bouw- en
Houtbond N.K.V.**

te Woerden, zoekt een

**ECONOMISCH
BELEIDS-
MEDEWERKER**

(mnl./vrl.)

Tot zijn of haar taak zal behoren:

het adviseren van het bondsbestuur en de andere bestuurders en afdelingen van de organisatie over zaken op het gebied van:

de volkshuisvesting en ruimtelijke ordening, de arbeidsmarkt in de bouwnijverheid en de sociaal-economische aangelegenheden waarmee de bond zich bezighoudt en waartoe o.a. behoren het arbeidsvoorwaardenbeleid, c.a.o.-overleg, inkomensvorming, bezitsvorming.

Ook zal hij of zij betrokken worden bij het beleid inzake fusies, reorganisaties en sluiting van bedrijven.

Er wordt binnen de Federatie van Bouwbonden N.V.V.-N.K.V. samengewerkt met de Bouwbond N.V.V., welke met de Bouw- en Houtbond N.K.V. in één gebouw gehuisvest is.

Gedacht wordt aan:

iemand met een voltooide universitaire opleiding in de economie, met bedrijfshuishoudkunde als een van de onderdelen van het studiepakket. Kennis van zaken en ervaring op het terrein van de bouwnijverheid strekken zeer tot aanbeveling.

Geboden wordt:

een interessante werkkring met voldoende individuele ontplooiingsmogelijkheden.

Salariëring in overeenstemming met de gestelde eisen en mede afhankelijk van capaciteiten en ervaring.

Men dient bereid te zijn eventueel mee te werken aan een psychologisch onderzoek.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Bondsbestuur van de Bouw- en Houtbond N.K.V., Postbus 510, Woerden.